

Сүсөөв А.И.

ДЕНДАН АЙС

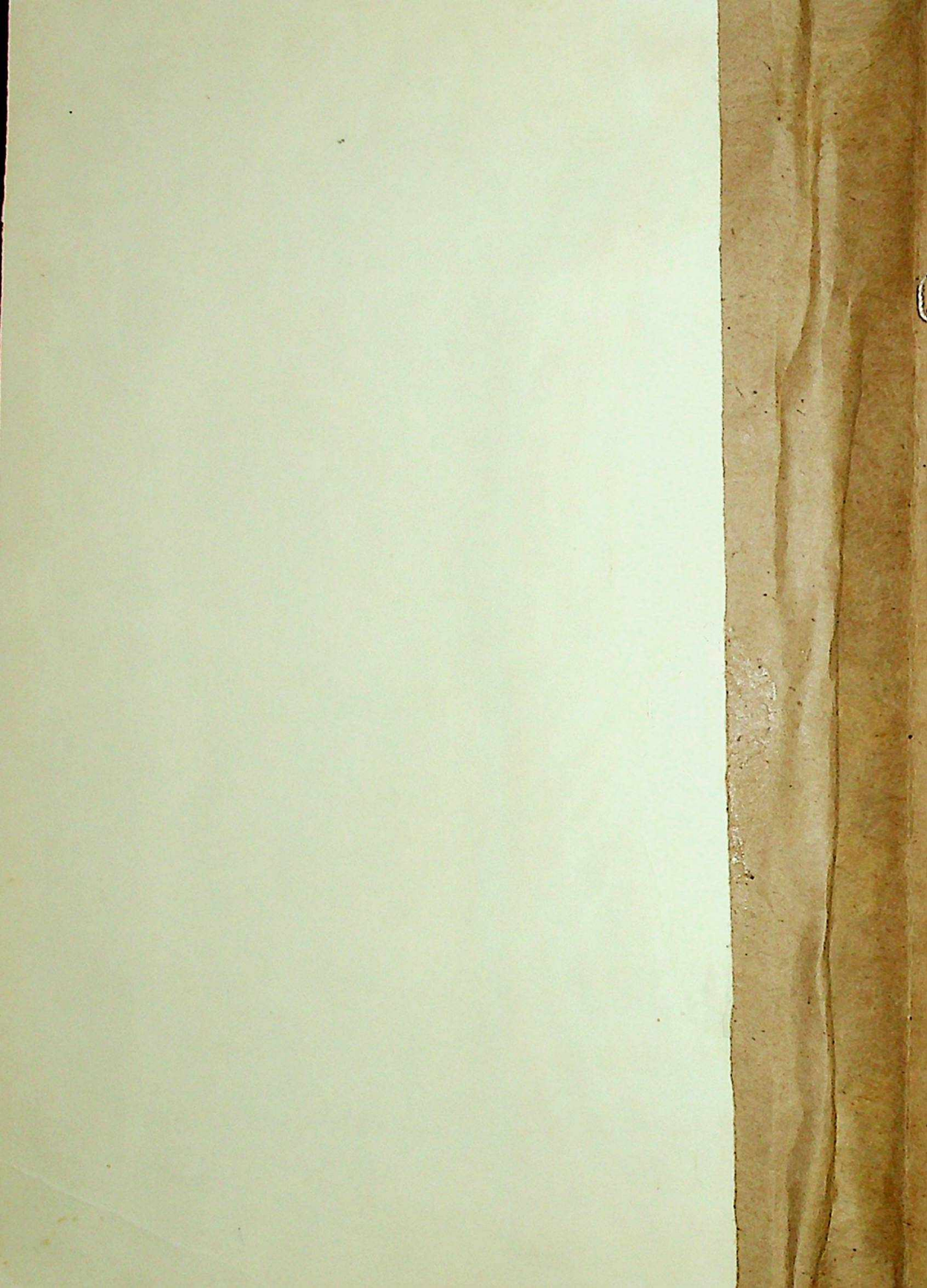
Э (Калм)

Е 904

3367

К И Ш Г
ХААЛГЪНД

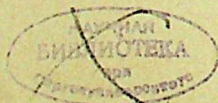
ХАЛЬМГ 1940
ГОСИЗДАТ

Гарч бāāх газрнь—хальмг тег.
Гарч бāāх цагнь —1918 джилин зун.

НААДНД ОРЛЦХ УЛСНЬ:

1. Э р д н ь — мал хārүлдг бнчи кōвүн.
2. К а ш к а — Эрднин нōкднь.
3. К и ш т ā — Эрднин дурлси күүкн.
4. Д е н д ā — Угатā, джанъгърч бвгн, нүднь сохр, Эрднин бвк.
5. Н а м д ж л — Дендāн эмги.
6. А р з г — Киштāн эцк, байн.
7. Б у л г ь н — Арзгин эмги, Киштāн хōт эк.
8. Д о р д ж — Булгъна бн герā кōвүн.
9. Ш а л в у р к — Фронтовик, большевикүдиг татдг күн.
10. Х о н ь г ь р — Улан партизанск отрядин командир.
11. С е р г и е н к о — Хонъгърин помощник.
12. Д а р л т а н — Пулеметчик.
13. А м у е в — Отрядиг хувц-хунр, хот-хоолар, зер-зевār теткдг Хонъгърин помощник.
14. У л а н п а р т и з а н м у д.
15. Ц а г ь а ч у д.
16. О л н ā м т н: хальмгуд болн орсмуд.
17. К и ш т ā н к ү р г н, гагъа тергүтн.

284305

НЕГДГЧ ЭКЛЦ

1-ги зургнь.

Асхн. Тенъгр цевр. Нарн ордж йовх цаг. Хотна захд, худгин хаджуд ногъан деер Эрднь Кашка хойр сууна тәмк нердж авчацхана.

Эрднь: (серниг шатачкад, Кашката гал кегъад авчкад сернигәр белг бәрджәнә). Хамагъас күүкн нанд, олддгчн. Хаджи, хаджи, хаджи (күләнә). О, мини сансар болсн уга! Аамгтән юмн болш уга. Чи дурдан болнич ода, аамгтән, би аамгәсн күүк хәәхшв! (Сернигнь унтрв).

Кашка: Я джили цааран! Би цугъараднь ягъдж күүч күүрх биләв, нанд амтн үлдхн угал, энчн, хөв - хөвәр тасчад авч одцхах. Би юмб чамд — чандж идх махмби? Уга! тиигхшив билә! Альков ягъад хаджив энчн? (сернигнь Эрднәс авна). Нә, хәләлчн, мел дигтә — ардагшан хәләдж Киштәгъүр хәләдж.

Эрднь: Киштәгъәсчнь эцкнь әрк уучксн... Хәр аамгәс уучксиг медхшвч. Хүрмнь үвлдән цагъан сард болджа-налм...

Кашка: Уга, уга Киштәгъүр биш, Бадмур хәләджәнә, мел Бадмур хәләгъад бәәдж энчн.

Эрднь: Бадмчн нагъц эгчм, нег яста юмнлм терчн.

Кашка: Нә, хаджуднь хол биш Ногъала чигн бәәнәлм. Сернигчнь Ногъалагъур хәләсн чигн болтха.

Эрднь: Терчн шидр нагъц эгч. Терчнь экимм төрскн нагъц экчнълм.

Кашка: Я, джили, тиим олн нагъц эгчнр бәәдм биш! (тагчг болджагъад). Хәрнь нагъц эгч накурад ундж одхгов. Нагъц эгчләгъән ханьцсн күн—насьн туршар джиргънә гидмн. (Генткн асхна анъхунд, нарн ордж йовсн цагт дун сонъсгдв, тер дунь театрт суусн амтнд бас сонъсгдджана).

Эрднь: Кемб энчн?

Кашка: Кемб энчн? (Хоюри ду чинъндж бääцхәнә, дурна дун улм икәр театрт сонъсгдджана).

Дун: Ой дегд цагъантн—киртмгъа болнал

Ой, дегд энъкртн—хольджмтха болнал.

Кашка: (Өрвәд ду дахад) —

Ой, зөркәтә урласнь келн хөөгъхш

Эрднь: (Дегц дуулджана) —

Ой, зүрки иньгәснь нүдн хөөгъхш.

(Киштә ордж ирв).

Киштә: (Толгъа нүцкн, көл нүцкн, эннь улм сәәхрү-лджәнә). Ю аәджәнәв, аәджәнәв, та хойр ю кеджәхмт үүнд.

Эрднь: Малмуд услад хәрүлчкәд, тәмк татдж суус-мдн эн.

Кашка: Эндәсн Бембишкинүр нәарт одхар бәәнәвдн.

Эрднь: Чи, Бембишкинд однч, Киштә?

Киштә: (Эрднүр саналддж хәләгъад) Нанд юн одг аргъ билә (тагчг болджагъад). Нег тугълмдн хәрдж ирсн уга, хәәгъад гарув (генткн) хәрнь Бембишкин өгүр би йовсн дала әмтн үзгдвл.

Кашка: Кен ирдж кевтә?

Киштә: Балдн, Баська хойр үзгднә. Лиджука бас бәәх бәәдлтә.

Эрднь: Дань биичир цуглрдж кевтәм терчн.

Кашка: Манахна күүкдт аньгъучлдж йовцахгов теднчн.

Киштә: Сарин сарул болв чигн аәджәнәв... Эрднь тугълим хәәлцхнчи... (Кашка инәлджәхинь үзчкәд) Э, э, та хойр нааднд одхуговт... Нә би йовнав (өрвәд дуулад йовдж одв).

Эрднь: Киштә, күләджә! (Кашкаг гартаснь авад кел-джәнә) Би тугълинь хәәлцәд йовад ирнәв... Чи домбр... нааднд одхларн күүнд ам аньгъадг болвзгоч! Медвчи? (Киштән ардаснь гүүдж одв).

Кашка: (Хәәкрәд) Я медәтә болджахгов, чи намаг ус цокулад үлдәджәнәлмч. (Генткн келн бииләд одв).

Чикндән делднъ—чикн далду

Чамта ноолдн—сүмсән алдув.

Чикндән делднъ—чикн далду

Чини алдин—иньгән алдув.

(Зогсв. Хомха хургъан өргäd, би угагъар, хургъарн чавчад келджәнä).

Чикндән деллнъ—чикн далду

Чадад зулич—нүдн далд.

(Кашка гарад йовдж одв. Эрднъ Киштä хойр ордж ирцхäv).

Киштä: Йо, ягъсн икär чиг бääджähмб, кöлм дже гигъäd угъагддж одв (кöлән öвдг күртлнъ угъаджана).

Эрднъ: Чиг икär бääхлä ургъцин белг, кишгин белг эс гинү көгшд. Мана кишг ирн гиджäsнь тер болхгов (хääртäгъяр күүкиг теврв, татдж авл уга зöвәр удан урласнь үмсв).

Киштä: (теврлгънäs суллад, үсән ясад) цöокн сармуд үлдвл энчн, öвлдән хүрм гичгхнъ дотр киит урсад одна, чамас хагъцхв гигъäd санхнъ хоолд хот орхш.

Эрднъ: Хүрм болтл нег юм кех кергтä, Киштä, мини дотрк ухан чини дотрк санан хойр äдл кевтä.

Киштä: Эк минь бääсн болхнчна, ода экм бääсн болхла—мини зовлнъ үзх бääсн болхгов, 2—3 джöөлн үгән нанд келх бääсн болхгов.

Эрднъ: (Хääртäгъяр теврäd, чирäгъäsнь öмсäd, чирäгъән наагъад) Чамтагъан болхла—хамаранчн йовх билäv. Орс äамгүд орад, мал хärүлäd йовх билäv. Мини аав — ээдж хойриг авч одад, орс дунд оркчкад, тедниг көгшрäd сääгъән хääтлнъ, бидн хойр асрх бääсн болхгов. Ончär өссн нанд тер эмгн öвгн хойрас үнтä юмн уга. Чи намаг теднäs хармнхн уга бишийч. (Улмар шахлдад) Хармнш угач! Иим сääхн хойр нүдн, иим сääхн леед бурхдин заякскн алтн болскн бий — нандан хар санхий? Чи—мини однч, чи—мини нарнч, чи—мини арвн тавна сармч, чи—мини кöкрнъгъү гүн тенъгрмч, чи—мини сержнънсн салькмч, чамас киигъән киилдж äмд бääджәнäv. Чамаг нанас хагъцулдж, мини киигъән авдгиг таслхар бääхмби? Оргъий Киштä, кишг мини, оргъий! Шалвурк нанд дөнъ болнав гив, мөр олдж öгнäv гив.

Киштä: (Хооран цухрад, äägъäd) Ю, ю келджähмч? Ю келджähән меджәнчи? Чи ман хойриг бärдж авч ирäd, олн дунд му нернд орулцхах. Намаг бärдж авч ирäd арк орулскн күргнд күчär öгäd тävчгх, чамаг түүрмд орулх. Тер көгшн аав ээдж хойричн цокад алдж оркхла ягънач?

Эрднь: Уга, уга! Тер кӱгшн эмгн ӱвгн хойрт буру уга. Тер мини аав-ээдж хойриг кӱн кӱндӱх зӱв уга. Гуульгъ гуугъад хотан теджӱдж бӱӱсн мини аав ээдж хойрт килнц уга! Хӱрнъ, намаг ӱссӱрӱ—теднчн гуульгъ гуудгнъ багърв, нанъ теднд аргъ уга билӱ. Кӱн кӱндӱдж ӱзтхӱл тер хойр бурхим—минъ, алмс чӱткр хойр ирӱд зӱткв чигн, тер хойран би харсдж чадхв. Уга! Киштӱ! Чи талдан уха ухалчкдж кевтӱч.

Киштӱ: Талдан уха ухалсн угальв, иньг минъ. Ода ямаран аргъ гаргъий гиджӱх мини ӱгл терчн.

Эрднь: Чи чикӱр тоолджч Киштӱ. Хамаран ордж одсм энв? Ягъсм энв? Би ӱнчмб тӱрл саднас—аав-ээдж хойртав. Аавин нӱдн сохр. Мал нанд уга. Чини кӱргичн байн, эцкчнъ байн... (уульнънсн ду гарчана)... Чини дурн...

Киштӱ: (Эрдниг хӱӱртӱгъӱр теврӱд) Иигдж келх гидж би чамас кӱлӱджӱсн уга билӱв. Талдан уха ухалсн болхла, мал дунд кевтх тугълиг ирӱд уга гигъӱд хӱӱгъӱд йовхн уга билӱв! Хама йовсн газртм—чини дӱрсн мини нӱднд ӱзгӱд йовна, унтхла зӱӱдн болад йовна. Дурн ӱс тусад тиигдж йовснъ терв? Би чигн ӱнчӱр ӱслӱв! Намаг долан настадм ӱкм ӱклӱ, хӱӱннъ хӱӱт ӱк ирлӱ, ӱцгм намаг учрт авдг уга билӱ. Хӱӱт ӱкин гарт ӱсснчн ӱдл, хӱӱсн дотр тӱвгдчкӱд шаргдснчн ӱдл болдг юмн ӱнчн! ӱцгин мал гер, кӱргнӱ мал гер нанд кергтӱ гиджӱнч? Теднчн нанд кергтӱ юмн биш!.

Эрднь: Уга! Иткджӱнӱв, иткджӱнӱв, мини буру болтха, иткджӱнӱв...

Киштӱ: Байр гидг юм ӱзӱд уга билӱв. ӱкн тӱрӱн чамта малин услвр деер харгъснас авн би онъгдан кӱн болдж одув. Чама ӱзӱд оркхларн—чамур чик нӱдӱр хӱӱӱдж ядад, зӱркн минъ догдлад бӱӱдг боль. Зӱрмдӱн, голд-уснд оч кӱӱкдлӱ ӱӱмхлӱрн ногъан деер кӱӱнӱ суусн бӱӱрн харгъхла, чини суусн бӱӱрн болх гигъӱд ӱкӱгъӱд хӱлӱдг билӱв, сӱӱрдчн даргддж одсн ногъаг таслдж авад ӱврлдг билӱв. Чамаг ӱзхин тӱлӱ—ӱрлӱ босдж мал туудг билӱв, чамаг хотна мал туугъад мӱрг давтлчн — герин ӱнцгд зогсад, нӱднӱннъ харан тасртл ардасчн хӱлӱдг билӱв. ӱдрӱр ӱс ӱзхлӱрн, чамаг зӱӱдндӱн ӱзӱд бӱӱнӱв, зӱӱдндӱн теврӱд, минъ иигӱд... (кӱзӱгъинъ теврнӱ).

Эрднь: Киштә! Зүүдндән гичи? Йир зүүдн гидгчн күчр юмн бәәдж! Сонъснчи? Келдж өгсв.

Киштә: (Төгәлнъдән хәләгъәд) Маниг күн чинъндж бәәвзә? Уга кевтә. Нә, кел, келич!

Эрднь: (Омгтархн келджәнә) Зүүдндән хөв хәәгъәд гарув. Аав-ээдж хойрасн хагъцад гархла, аав минь толгъагъим теврәд үмсчкәд, уульн бәәдж келв: „Чини джиргълчнь—ирх джиргъл. Маниг үлдәгъәд йовджанав гидж бичә гунд. Мана ардкмдн—холджд, өмнкмдн — өөрдәд бәәсн әмтмдн. Джиргъл гидг юмиг, хөв гидг юмиг, олх кергтә, иньг минь, чи олхч, олхч гидж лавта медджәнәв“... Йигдж келәд манънагъим өмсв.

Киштә: Ягъсн сәәхн седклтә өвгмб!

Эрднь: Әмти цугъар тиим болхнь ягъна!.. Гарад йовхд күчр болв, уульх седкл хол деерм торад, зальггдл уга бәәв. Толгъагъан аавиннь өрч деер тәвчкәд, кесгтән зогсув... „Нә болх, йов, иньг минь“—гидж келәд аав минь дәкн нег өмсв. Мини йовсн көлимм аәгъинь чинънәд аав кесгтән зогсв. Би ардан хәләдж ядәд гүүвүв. Нүднд минь аав эәдж хойрм үзгдәд бәәв, хоюрн гар-гаран көтл-лдәд хот хәәдж йовсн болад бәәв... Хотн дунд тиигдж йовад, нег герин үүдн хоорнд ирәд гаран сарсалгъад хот сурхла, нүдн уга өвгнә гар деернь нег алә көвүн: „Мә Дендә!“—гигъәд мөрнә халун баас альхн деернь хайв.

Киштә: Ух, му йорта юмби!

Эрднь: Аав меклгдсән медчкәд, ду гарсн уга, гаран арччкад: „нә дәкәд йовий эмгн“—гидж аав келәд, цааранднь йовв...

Киштә: Көөркс, көөркс!..

Эрднь: Тиним юмн ухан дотр ордж одхла, би йовдж —ядад, хөв гидгтн хама билә, ягъдг бәәсмб гигъәд, Сал голин нег өндр толгъа деер уульн дуулад суув...

Киштә: Ю дуулад суувч.

Эрднь: Ода санхнь, зүүднд орсн дун ним болв:

Эцгиннь ээлтә хәләмджәснь

Эцгән таньтлан өнчрләв.

Экиннь дулахн өврәснь

Эгц дөнтәдән хагъцлав.

Олн деед бурхдм

Өршәдж намагъан хәләгъит.

Хөв-джиргъл сурхдм
Хяәрлдж нандан илгәгъит.

Нарт делкәд төрсн
Нандан джиргъл өгит
Олн дунд төөрсн
Өнчдән хәлән йовит.

Сал голин эрг
Серүн болчкад, сәәхн
Очр манин зерг
О, мани бадмахн.

Киштә: Йоста дунл энчн, дун болдж чадхмн!

Эрднь: Тиигәд уульдж суутлм, холас нәрхн улан
тоосн гарв, мөрн үзгдв, довтлад аашснась серд гиггәл
салькн гарв.

Киштә: Ю дәрк, дәрк, өвәрц юмб терчн!

Эрднь: Төгәлнәд нань юмн уга, алтн шаргъ мөрн
өөрдәд аашна... Осрәд босад одув, аәггәд хооран цухрув.
Тер мөрн деер хойр күн үзгдв. Негнь күүкд күүнә дуу-
гъар: „Эрднь!“ гиггәд нама дуудв.

Киштә: Йо, өвәрц зүүдмб!

Эрднь: Гарад гүүтлм, тер сәәхн күүкд күн нама
теврәд, гар деерән намаг өргәд авчкв. Ардаснь нег сәәхн
залу алтн шаргъиг цолвраснь бәрсн күрч ирв...

Киштә: Нә, нә цааранднь. Цааранднь.

Эрднь: Цааранднь улм өвәрц болв, үкн-үктлән тер
зүүдтәггән хаггәцл уга йовх биләв... Тер хойр күн мини
эк-эцк хойрм бәәдж. „Джиргъл хәәггәд уульсичн сонъ-
сад ирүвдн. Мә, эн шаргъ мөр унад йов, джолагъинь
гәвчкәд довтл. Эн мөрн чамаг кергтә газртчнь күргх,
бидн ирнәвдн, хөөннь аав-әәдж хойран тиигән авч ирхч
гидж келцхәв“...

Киштә: Нә, тиигәд йовдж одцхаву?

Эрднь: Бичә нама хайтн гиггәд экүрн би уультлм,
салькн серд гиггәд одв. Эк-эцк хойрм уга болдж одв.

Киштә: А мөрнь ягъв?

Эрднь: Алтн шаргъ мөрн өөрм зогсджадж, шар то-
ргън делтә, алтн сувсн сүүлтә, цаггән мөнъгн эмәлтә
шар парч тохмта, хазар-ногт-худргънь цуггъар торгън...

Киштә: Нә, нә.

Эрднь: Деернь гарад мордув. Киштә минь чамаггән.

оч сундлдж авув. Эк эцк хойрин келсър джолагъинь сул
тāvчкād делинь теврād, öкāvүввди. Дорасн öсрдж авад
гархла, делсād одсн делāsнь — дурна дун джинънв, тачкнад
одсн турунасьн булг малтгдад йовв... Дарунь юн болсьн
медгдсн уга. Зуг кесг болчкад, мөрн гүүдлән багърулад
джоралв, öмнмди унärtсн öрүн анъхунд öвәрц нутг үзгдв...

Киштā: Нā, нā шулугъар.

Эрднь: Аавин келād йовдгнь эн бāādж билтāl гидж
би санув... (Киштāгъүр) Залхучн күрчāхший.

Киштā: Уга кел, кел, джиргъл олна гидгчи тер!..

Эрднь: (Улм омгтагъар — джанъгърч Дендән ач келв).

Джиргъл нар хāггāд,
Джинънгсн холд гарув.
Бумбин орнд одув.
Баатрмудиннь негнь болув.

Öнъгтā Бадмин герлтā

Öрү сөрү урсхлта

Öвәрц оли загъста

Öргн Шартг далата;

Далан амн деегүрнь
Дала оли модта
Модна бүчр деегүрнь
Мандли-цецгәрси темстā;
Öндр сāахи цагъан
Öл манъхи уулнь
Öөрк тег газртан
Öнр болдж дүнъгәнā;

Тенъгртән тулур болсн
Теегтән гāахмдж болсн
Цасн толгъата ууласнь
Цагъан үүлд манурна;
Үкл уга — мөнъктā
Үрглджд хөрн тавта
Öвл уга — хаврта
Öлсклгън уга, — цадхлнъта

Хальджнънх киитн уга
Халх халун уга
Сер-сер салькта
Серджнънсн сāахи хурта;

Тавн сай алвтнь
Тавн сара газрт
Төгәлнъ сүүрлдж джиргъсн
Танъсг богдин орн.

Алтн шаргъасн буугъад
Актинь, аамгүдинь төгәләд,
Алдр Джанъгърт күрхиг
Ахирас сурад йовув. ✓

Дурта күүкн дурарн
Дурлсн күүндән одг.
Дурта көвүн дурарн
Дурлсн күүкән авдг.

Хамг олн алвтинь
Халхснъ улан хасрта.
Джигтә сәәхн нүүднъ
Джиргъл дүүрнъ байрта. X
Богд Джанъгърин өргәд
Баатрмуднъ нама күргв.
Джанъгърч Дендән ачиг
Джанъгър Хонъгъртан өгв.
— „Бәәр бәрлддг цагтм
Бийдм туслджа“ — гидж
Богд Джанъгърин нертә
Баатр Хонъгърнъ келв!

(Тагчг болдж бәәтл, көшг хаагдна).

II-гч зургнь

Арзгин гер. Хойр өрә. Негиднъ: — Арзг, Булгън,
гиичлдж ирсн өвгн, дәкәд Дордж. Хойрдгчднъ: Киштә
нөкд күүктәгъән.

Гиич: Хәрнъ ода тер билә—мана сурдж ирсн керг-
мдн. Цаг уүмәтә болад, хойр-гурвн хонгас юн күн бол-
хнъ медгдджәхш...

Булгън: Хүрмин юмнтн белмб тегәд?

Гиич: Та ода мана худнр ик хәрү цокхн угат гидж
нәәлдж ирләвдн. Хүрмин юмн күмн цугъар белн тоота,
дуту дундинь күцәдж эс болхй, ода чигн долан хонг
бәәнәлм.

Арзг: Эн сарин арвн тавнд хүрм кех гигъад, ода, түүнэс хооран саадж болш угай. Энтн ода—үвлдэн болх гиджэсн хүрмиг зунарнь кенä гидгтн ик түргн болджана. (Ода күртл юм гүрджэсн Киштä, хүрмин зәнъг сонъсч-кад, чочад босад одв, нөкд күүкән теврчкäd уулäд, үсән ясад нүр үздг тал хäläчкäd, толгъагъан шүүрдäд, алчур боогъад нөкд күүктäгъан талдан үүдär гарад йовдж одв).

Дордж: (Цагъан цергин хувцан болн погонан ясад, папирсд гал кегъад). Намртан, үвлдэн юн-күн болхнь медгдджähш... Юмна эртнь сән болхгов... Тиим бишй өвгджä! (Ичр угагъар ирсн гиичин ээм ташна). Би зөв гиджәнäv!

Булгън: Ода ахнь зөв гихлä болджахгов.

Арзг: Ода яяхв! Болтха ода!

Гиич: Тиигхлä бидн 14-нд үдин хөөн хүрм, асхнднь хүрмин нär болх... Танахна зурхачин үзлгъär болхла—15 өрлä, нарила урлдад күүкиг мордулх болдж гарв.

Булгън: Зөв, зөв, ода цугъар бурхн-шаджна еvälär кеджähмн болджахгов!

Арзг: Тиим, тиим болл уга, яях билä!

Дордж: Хүрмдэн äрк икär авч иртн...

Булгън: Наадн уга ю авч ирхär бäänät?

Гиич: Хүрмд хойр мөр, 7-н хө алджанавдн. Хүрмин махан тана äамгт ирчкäd чанхар бäänävдн. Гурвн тулм боорцг, нег тулм тогъш.

Дордж: Ä хүрминтн äркнь икий?

Булгън: Ягъад багъ болх билä?

Гиич: Бäänä, бääв чигн урднь юм ишклгънд авч ирен äркäс татг: 4 бедр орс äрк, 7 бедр хальмг äрк.

Дордж: Багъчудин нааднд äркäсн үлдätн, äамгин багъчуд цуглрх, күүк үзүлх äрк багъ болад бääхлä—му болх.

Арзг: Тиим, тиим, Дорджин келсн үнн.

Гиич: Нааднд äрк эс олдхй, нааднд нег бочг тень-зä улан чагър бäänä, эс болхй?

Дордж: О, тертн дигтä!

Булгън: Үмскүл олн керг уга, эцкднь, ахднь, гагъаднь, äвгъднь үмскхлä болх. Цаг-цагин бääдлär болхгов ода.

Гиич: Ода үмскүлин кергинь би медхшв, худ эмгнтн белддж эс бääхй?

Дордж: (ишкрджәнә)

Галзн галзн цармуд—чинь
Гахан булнъгар идшлнәл
Гаха нүдтә Бооль залу
Газр мааджад ягълалнал.

Э, бидн ода нәәрлчкнә билтәл... (ишкрн дуулад, күүкдин суусн өрәгъур ордж одна).

Киштә, ягълач?

Арзг: Киштә угай?

Булгън: Хамаран әрлсмб?

Гиич: Күүкнтн гертән билү?

Булгън: Билә, бийән медсн элмр хамаран очаханчн келдм биш, та ода сургъад авхговт...

Гиич: Нә, сәәхн менд бәәцхәтн (толгъагъан гекәд мендлнә)

Дордж: (Күүкдин өрәгъәс гарн йовдж). Эй, өвгджә! Нанта мендләд гархм бишвчи? Экән...

Булгън: Ягъджанач? Болхла йир! Күүнә күн бәәхлә бийән татхла ягъдв? (Арзг дорагъар Дорджур хәләнә).

Гиич: (Ичсн бәәдлтә) Худ көвүн, менд бәәтн (гаринь авад мендлнә).

Дордж: (Дөөгләд) Тиигий! Бүдрл уга күртн! (Дуулна):

Дөрә цокм шуураднь

Дөнн борнь хагзлна.

Дөч күрсн Аакин Гилән

Дәкәд ююндан ямзаднач?

к о ш г.

3-гч зургнь

(Угатә шавр гер—дотрнь юмн уга. Намджл эмгн бурхнд мөргджәнә. Дендә Джанъгър келджәнә, 3 көвүнә тускар. Омннь Эрднь өвдглдж суугъад чинънджәнә.)

Эрднь: Дәрк, дәрк... Ягъсн сәәхн чидлтә көвүд бәәсмб теднтн! Би тиим теднлә әдл болхнь ягънав?

Дендә: Чини наснчнь багъ, тиим болхч... Тиим джиргълд күрхч... Хальмгудиннь джиргълд тусан күргәд үкхлә болджана...

Эрднь: Би мел тер Хонъгърин көвүгъинь дурахла..

болхл...

Дендä: Хошун Улан баатр гидгчн эцкән дурасн болхгов... Хайчкен бийнь Арг Улан Хонъгърин ўрилм терчн... Хонъгър, Хонъгър! О, лам гурвн Эрднй! Хонъгър—гидгчн хальмг äмтнä сән хамгинь бийдән шинъгäсн кўн терчн...

Эрднй: Хошун Улантн ик зöргтä кўн бäädжл. Аав, эн бöлгтн төгсäd уга бишй?

Дендä: (Толгъагъан öдән öргäd, гаран Эрднин толгъа деер зäмлдж).

Тиигäd тер гурвн кövўн
Тўмн äмшгүдиг диилдж гарад,
Баатр Бадмин Уланд кўрäd,
Бийинь äмдär кел бärсн...

Эрднй: Алчкцхахн ягъна!..

Дендä: Ордж öгчäх юмиг хортн болв чигн алад ю кехв?

Эрднй: Дäкäd, дäкäd аав (авиннь сахлинь илнä).

Дендä:

Дöш болсн сäär деернь
Дөрвн кöлинь батлн кўлäd,
Аризл зеердин нургън деер
Авад Бумбин оран орцхав.

Хадин чигä саарлта
Хар Самба дäясн
Ардас кўцлдж ирäd,
Алхар эдниг седв.

Хонъгърин төрскн ўрн, алдршгсн
Хошун Улан Баатр хääкрäd,
Хäрү ўрвäd - шаргъасн буугъад,
Хортиг сöргдж авад бärлдв.

Арг Улан Хонъгър—эцкм эс билү!
Äмтнä джиргълин төлä зöргл эс гилү!
Аав—ээджин авъяс ягъла гигъад,
Ардас ирсн дäясиг ачдж авад цокв.

Ханъгъа сееринь мöлт цокад,
Кўдр хавсинь кў цокад,
Танъгсг билгинь—таслн цокад,
Тавн ухагъинь таран цокад,
Тавг тäkминь шу цокад...

Эрднѣ: Ягъсн сѣахн кѣчмб!

Дендѣ: Кѣунѣ кѣлин ѣ гарсн болад оддмб. Кѣн ма-
над ирдж йоввза?

Намджл: Юмн уга бишй. (Дѣкѣд мѣргджѣнѣ).

Дендѣ:

Дѣкдж дѣалддгинь таслхар

Дѣасн болдгинь таслхар

Дѣрвн мѣчинь кѣлѣд,

Далан уснд алад хайна.

Алтн шаргъин эмѣл деер

Очн мет ѣсрдж тусв.

Дѣасн дарн, Хошун Улан

Дуута Джангъгърин оран темцв.

Кѣн аашна бишй.

Эрднѣ: Кемб? (Босад, Шалвурк, Шалвуркин гергн,
Кашката харгъв). А, а мендвт!

Дендѣ: Сѣн бѣѣцхѣнт!

Намджл: Мендвт!

Кашка: (Биилнѣ) Чикн делднѣ—чикн далду
Чикинь мошк— экѣн алдг...

Дендѣ: (Кашкаг) Биилѣд йова кевтѣмч.

Шалвуркин гергн: Бѣртн, нег будана гуйр, нег
цѣѣгъин ѣс авч ирѣв. (Намджлд ѣгв).

Кашка: Ода ююндан гурнихв?

Дендѣ: Я, йир, эврѣн кѣѣкдтѣ улс ююгъан хувал-
цад йовнат йир!

Шалвурк: Гем уга, бѣѣснѣсн хувацхгов.

Кашка: Джангъгър сонгъсхар ирцхѣввдн...

Шалвуркин гергн: Джангъгър сонгъсхнѣ сѣн болнал,
кеедж серд гинѣ...

Эрднѣ: Аав, дѣкѣд келх болад бѣѣвт ода.

Шалвурк: Келчклѣ?

Дендѣ: Минь ода келджѣлѣв... Келѣд бѣѣхгов—
хулддж авх юмн биш... Эмгн цѣ чаннч— ягънч?

Шалвуркин гергн: Уга, манд цѣ керг уга!

Эрднѣ: Бидн эврѣн уухгов...

Намджл: Ода чаннав, улл уга буслдж одх (чанхар
белднѣ).

Дендѣ: — Дѣкѣд ѣ гарч эс йовну?

Эрднѣ: (терзѣр хѣлѣнѣ) Хойр кѣѣкд кѣн аашна...

Киштә Ногъала хойр бас джанъгърт ирдж йовхмби?

Намджл: Тер хойрчи дегд дурта... Киштән Хонъгъ-рин гер авлгъна бөлг сурад йовдг бишв.

Дендә: Керсұл күн болх онъгтә, тиим му йорта тер—бүлд тиим сәәхн үрн бас төрдг болнал.

(Киштә, Ногъала хойр ордж ирнә).

Цугъар: (адгъад) Эрднь, невчкн керг билә...

Киштә: Менд бәәнәвдн... (торч ядад уульв, Дендән

өмн өвдглв) Долан хонгас намаг хәрт өгчәцхәвә.

Эрднь: (үүмәд) Ю келджәхмч? Ю?

Шалвурк: Увдән эс билү?

Кашка: Юн үвл намр. Ода негинь олх кергтә!.

Дендә: Та залус, ю гаргъхар бәәхмт?

Эрднь: Бичә аав аәтн, танд юмн болхн уга! Аав

минь, ягъдг бәәсмб?

Дендә: Тан хойриг меднәлв, би, күүкд минь. Зуг болгъацхатн. Шалвуркта селвти, Шалвуркин гер—бүлл-ән селвцхәтн... Ода ягъти гихв...

Намджл: Сананд уга газрас зовлнъ болв ода; ода ягъдг бәәсмб деед олн бурхд минь (зальврад мөргджәнә).

Эрднь: Хүв гидгнь хама бәәсмб? Джиргълтә орн хамав, зовлнъ кезә даргдхмб?

Ар бийәрнь үвлзгсн күмн

Аәрг тосар гардг

Өмн бийәрнь үвлзгсн күмн

Өөкн хоргъар гардг... (өмнәгшән хәләгъад)

Шалвурк: (Эрднүр) Болх! Киштә, болх уульснч!

Кашка: Уульсар күргнчи үкх, хүрм ирхн уга гидж-әнч. Негл сәәхн сарсачкад ирх. (биилнә).

Чикн делднъ—чикн далду

Чигә уулгъад, көөгъад гарг.

Шалвурк: (уурта) Кашка! (Кашка зогсв) Минигъәр болхла хүрм асхн мини келджәсәр, Эрднь Киштә хойрт оргъх кергтә... Күүкд хүрмлә экләд бултхла—оргъхмн.

Кашка: Ивановск селәнд таньдг орсмуд эс бәәнү.

Дендә: Теднд одхла—орсмуд Эрдниг дорацуллгънд өгхн уга... Зуг энд, манд, эмгн өвгн хойрт му болвзго гигъад аәнәв. Йир болгъацхатн, болгъацхатн, күүкдм...

Шалворкин гергн. Тадниг, көгши амтиг кен көндәхдж.

Кашка: Дордж гидг офицерти азлхдан магъд уга. Цагъан офицер—сотнь толгъалджах кун—адрх тер.

Шалвурк: Дорджд куч-курч эс болх билу.

Дендә: Күүнә ә гарна...

Эрднь: (терзур хәләв) Нег кун гүүдж одв... Цергә хувцта...

Киштә: (медгәр) мана Дордж болх... Хүрмин зәнгы авч ирси күүнлә күүнджәлә. (босв)

Ногъала: Чамаг уга болдж одхла, харлад некәд гарснь тер болхгов... (Киштәтә онцгт күүндж зогсв).

Дендә: Орвәд оргън гиджәхлә бәрдж авхар бәәдг болх...

Шалворкин гергн: Мел лавта Дордж болх, нань кен болхдж йир

Кашка: Би гарад хәләсв (гарв).

Эрднь: (Кашкан ардас) Бичә ноолд!

Кашка: (Ардан) Уга! Уга!

Дендә: Күүндврити цугтнь тер сонъсчксн...

Намджл: Оргългънаннь цагинь сольчктн. О, лам хәәрхи, лам хәәрхи!

Эрднь: Наадн уга...

Шалвурк: Тиигх кергтә, эрк биш...

Шалворкин гергн: Хөөннь ирдж аав—ээдж хойран авхм болхговт.

Дендә: Түрүн бийсүднь бәәршдж авцхатхал... Хүрмин нааднд күүкд ууләд, гаргәд серүцүлсн цагт оргъхла болджана.

Шалвурк: Кашка, Ногъала хойр тенд бәәх. Минь тер цагла би хойр мортә күләджәсв. Серүцнәвди гигъәд хашан ардагшан Ногъала Киштә хойр гарад ирцхәхгов.

Эрднь: Кашка биди хойр бас белн болчкх...

Намджл: О, деед олд бурхд минь, ганцхи хәләсн ачимдн евәгъит, о, мани бадмахн, о мани бадмахн... (бурхнд мөргнә).

Дендә: Бурхи биш, баатрин зөрг меддг юмн энчн... Нег дәәснә түшмл ирәд, дәәсн хаана нерн деерәс...

Цугъар: Э, э (оньгтагъар сонъсдж бәәцхәнә).

ХОЙРДГЧ ЭКЛЦ

Хальмг баячудин сүл хүрм чилджанä. Гер дотр күүкнä эд-тавр белн. Няр гарчана. Цугъар хальнъг. Умс-күлтä äмтн олн, тер дотр Дордж чигн йовна. Нег зерг сууснь күүкд—дунднь Киштä. Хойрдгч зерг сууснь—көвүд. Дунднь медäтä улс. Суусн улсин өмннь зөвәр сул газр: биилхин төлä гаргъсмн кевтä.

Гагъа: (Киштән төрски гагъань): Ягъсм би! Ач күүкнәсн нег торгъи күлт үмеш уга, ягъсмб би?

Булгън: (ардаснь ордж ирнä) Юмн ховр болад тииг-джäхгов. Эс гидж, газр деернь ганихи гагъагъинь, бидн гундаш уга бäйсн болхгов. Бичä өблич, төр төвкнхлä, би хулддж авад үмскäд оркв.

Гагъа: О-о пад-пад, базр вани хумпад! Чи, хөөннь үмс... Намаг күүнд эс тоолснчи тер болхгов!

Булгън: (уурлад) күүнд тоолв чигн уга болхла яях билä. Азлл уга бäагъич, нама äалгъхär бäахмчи? Кишва көгшн өл... (хärү газаран гарад) Джили нүдндм үзгдл уга од!.. Ахасн одад ав, нанд уга (гарч одна).

Гагъа: Тиигдж келл уга яях билät, тä эк көвүн хойр ах деерм гарад мордчксн äмтн...

Дордж: (өсрдж босад, гагъан захаснь авад): экән алдмр гар! (Уүднүр түйкв).

Кашка: (ханцндан улан кенчртä Дорджин гараснь атхв). Залу! Ягъджахмт, көгшн эмг дävрäd түйкäd йовх!

Шалвурк: (Дорджин гарас атхад) Чидл күрснь эн болхгов...

Дордж: (чочад гаран тävчкв): Таанрта мангъдур эрүлär күүнддж эс болхй? Хäläхгов ягъдгити! Кишва нохас! Намаг цергин толгъачинь мартчквт?

Шалвурк: (зооглад) Уга, уга, мартад угавдн. Хärнь тиигäd тана сä хäаджäхгов (инäлдв) Көгшн эмгнлä дäл лддж гихлä тертн му нерн болх. Ягъв чигн, та цергин толгъач күйлмт. (Шалвурк, Кашка хойр Дорджин гаринь тävчкв, Дордж гарв).

Гагъя: (өвдгджд сууснаһн босад) О, деед оһн бурхд минь, деед оһн бурхд минь! Ягъна гидгм энв! Ягъджац-хаснь энв эдичи. Газр цоорад доргшан унад, толгъя минь эргсн болад йовдмб? (Дорджин ардас) хяакриә: Наричи унтрад, оньдин сө дотр йовад йовх бол, хойр көлчи тәкрәд, амари элс үмкәд, мөлкәд йовх болх! Экән зальг, хар толгъягъан зальг!

Кашка: (инәнә): Ха-ха-ха! Мә элмриг! Дигтә кевәр хараджахмит! (Дорджин ардас) Миисәс хулгън хамаран зулдгиг чамд үзүлсв! (Үүмәд босһн әмти суув. Гагъягъур). Нанла әдл эврә бийдән үмскүл үмскәд оркхитна! (Цугъар инәлднә).

Шалвурк: Эичи угатьнрин джиргъл олх үмскүл...

Сокту залу: Нә, би-дуугъан эклцхәгъит, багъчудин би-ду сонъсхми бәәдж.

Шалвурк: Күргити ә уга суудмб? Күргнәнтн би хәләй!

Гармонистк: (гармошк татв) Нә биилцхәтн!

Күргн: (Кеерчкһн) Эс чаддг юмн минь—би... (босад гаран дайлад суув).

Кашка: Адг ядхдан биигъәрн бас хоосмт. (Цугъар инәлднә)

Сокту залу: Хуучн шархарнь шаачква... ха-ха-ха (инәлднә).

Шалвурк (Кашкагъур) Ягъдж биилдгиг эднд үзүлич!

Сокту залу: Кашка бичә биил! Наадна әрк уучкад биилхгов!...

Цугъар: Әрк гидгити ик бөдүн керг... (инәлднә)

Намч: Нә, көвүд, кедж күргцхәтн (багъчуд босв, негнь бөрвәс хальмг әрк көгшдүдт кедж өгв. Негнь чагър кеджәнә—багъчудт... дөрвнь түгәнә). Нег залу болн хойр герги дуулджана):

Дун:

Цагъан бер

Хурдн кер мөри минь

Хурдгъ, эмәләрн гилвкнә.

Хурц хәләцтә Цагъан бер

Хүрм угагъар адгъна.

Улан кер мөри минь

Уулин бедннь цервнә

Улан шар Цагъан бер
Ухагъим минь эвднә.
Долда кер мөрн минь
Доран өсрн цеглнә
Долда бичкн Цагъан бер
Доскин заагар шагъана, =
Төөлтә кер мөрн минь
Торч ядад альвлна.
Торч ядсн Цагъан бернь
Төрл бәрлдхәр адгъна.

Цевр ишкдлтә кер минь
Цевгә салат идшлнә
Цеврхн чирәтә Цагъан бернь
Цегдгән үмсдж кеернә.
Сәәхн кеерин хурднднь.
Салькн зөрлцәд серджнъннә
Сәәхн нургъта Цагъан бернь
Седкл дуран өгнә.

Намч: Нә, йөрәлән тәвәд, күүкд йөрәгъәд ууцхатн.
Сокту залу: Иргинти өвсн илм-джилм болдж, ирсн
гничти инәдтә наадта болдж, өндр газрт герән бәрдж,
йргн газрт зелән татдж, зелән таньдг уга байн болдж,
кеенрән таньдг уга өнр болджацхатн...

Татдгтн—тави шаргъ мөрн
Таалдгтн—тави шар көвүн
Өмә хормагъитн көвүд күүкд ишкдж,
Ар хормагъитн хөн хургън иштхә! (ууна).

Кашка: Йөрәл доштха! (инәлднә).

Эмгн: Аавиннь бүүрд буудж, ээджиннь сүүрд суудж
ән кенәв гидг оолхла, ээдж аавиннь нер -цол дуудулджа-
цхагн. (уухар седв)

Кашка: Йөрәлтн йорал уга болад бәәв, немдж өгтн!
(инәлдв).

Эмгн: Ээдж аавдан өлзәтә энъкр сән үрдүднъ болдж,
наснтн ут болдж, амгълнъ эдлцхәтн! (уув).

Кашка: (Савта әркән өргәд).

Кашкад өгдг белгүднъ—түнъгрцг
Кашкан келсн үгнъ—тонъгърг...
(тагчг болджагъад)

Киштән хүрм келжäh күргнәннь
Кишгнь унъгарн тасрх болтха!

Шалвурк: Киштән күрг йөрәджähмчи Кашка? Патра йөрәлц!

Патра: Йөрәг! Йөрәдж, чадх күн эн! Нама угагъар чадхмн эн!

Кашка: (Цугъар Кашкагъур хäläлдв. Киштән күргн уурлджана): Омгта ирсн Киштән күргн оошк элкәрн бөөлджтхә). Киштән күргн босв, уурлджана) элгсдг элгн төрлмүдән алддж элкәрн газр шудрн доштха! (уув).

Патра: Мä элмриг!

Киштән күргн: Ягъджацхахмт? Бәрлдхәр бääхмт? (Ноолдхар Кашкагъур орв, күргиг харсад гурвн күн босв).

Кашка: Хавсдан тоолулхар бääхмчи? (Патра босчкв, ханцан шамлджана).

Шалвурк: (хагъцулад) Гем уга, альвдджахгов...

Патра: (зооглад) Чамд дур уга болхлаг äямгиннь сääхн күүкән өгäd бääх билү? (Хаджудан) ягъдж авдгичн хälähгов!

Шалвурк: (Кашкагъур) Биил, Кашка, кишва күн, бурдж эс хансн...

Кашка: (Киштән күргнд) Баячудт цугъараднь тав-джäh йөрäl энчн...

Патра: Биил ода!

Кашка: (гармошк угагъар)

Чикн делднъ-чикн далд

Чамта чөткр ноолдн алдув...

Нä, домбран цокит! (Эс таньдг айс нег күүкн татв).

Сокту залу: Ода энъсäd бääхәр биил! залу!

Кашка: (гармонисткүр) Эн айсичн медхшв... Эрклд-гиг цокхнч, ямзадад бääнäch үнд. (гармошк зогсв, күүкн айс ухалв).

Шалвурк: (гармонисткүр) Дарунь цок! (гарч одв).

Кашка: (Патрагъур): Патра айсинь өгич!

Патра: Джальджаддгиг цокдж өгич!

Ода чигн—өлгädән

Ода чигн манцудан

Ода чигн бичкäkән

Ошладан эрклнä!

Харнэгъу сөөднъ
Харгъад ханьцна.
Хәрия—гиггәдлә
Энһсәдлә—сурна.

Өкәр юмнъ болна
Өр цәәтл кәтлнә
Өр цәәтл кәтлхинь
Элкн минь урсна!

(Цугъараднъ таасгдв)

Кашка: Минь иигәд пок!

Күүкн: Нә нә меджәнәв! (джальджадур)

Кашка: Энлм, эн! джальджадур билив: сәәхн би!

Патра: Авад од! Йир мана күн чадхмн эн! Экинъ алдулад авад од!

Тавшсн газр тарад од,

Толгъан экн цацглад од! Ях, ях! Энлм эн! Я залул йир! Өг нааран, эн хәрин әәмгә залуд, өг! (Күргнә ээминь ташна) и-и-и-и-и-ив! (Хоолдан шахад, нег нүдән анын инцхән хәәкрв).

К о ш г

II-ги зургнь

Көшгин ца нәр гара бәәнә. Көшгин өмн-зүн өницт 6 күн цагъачуд доладгчнъ тегшлджәнә, кү күләдджәцхәнә. Барун бийәснъ Дордж гарад ирв, цагъан цергә хувцта.

Дордж: (хурдар цагъачудур өөрдәд, адгъсн, ууртагъар) Мендвт!

Хазгуд: (өрвәд)—менд бәәнәвдн!

Дордж: Бадминов, би танд хойр күчр керг даалгъджанав. (Хазгудур дөөглдж заагъад) Эн хазгудтагъан күцәджд эс чадхийт?

Бадминов: (7-гчнъ) Тана закагъар болхгов...

Дордж: Өрлә мана Киштә күргнд мордджана, та тер кергиг меднәт, нарнла урлджд мордхмн...

Бадминов: (үгинь цокад) Бидн ю кехмб?

Дордж: (Уурта) бичә адгъ...

Бадминов: (Зугъудад) Нә, нә сонһсджанав!

Дордж: Нанд әмтн күргджд келцхәв: өрлә-күүкд бултсн цагт, му йорта әмтн күүкдиг олдш уагъар кехәр бәәцхәдгджд...

Бадминов: (Ўгинь цокад) Тиим юмл баадви?

Дордж: Бича адгъ... Юмна хутхур болджахнь Шал-
вурк...

Бадминов: Мана сотнас оргъсний?

Дордж: (Бадминовин ўгд байрлад) Ээлхн, тер Шал-
вурк. Шалвуркиг мана герт өөрдәд ирхләннь мөртәгъинь
бәрәд авчктн. Ода тертн нәарт баанә, юм меддҷахш,
күүкд бултх цагт нәарас гарч одх. Минь тер цагаснь
авн геттн.

Бадминов: Оданас авн терүгитн гетхм болвзго.
Шалвурктн гертәнлм.

Дордж: Джанъгърчин ач Эрднь Киштәг авч оргъх
юмндж, оргъулдгнь Шалвурк. Оданас авн гетдҷ керг
уга!

Бадминов: Киштә тегәд оргәд йовхмби? Теднә
санагъар!

Дордж: Киштә Эрдньд дурта болхла ягънач? Тегәд
чигн дашката болджахгов!.. Шалвуркиг бәрхләрн а-чимә
гаргъхм биш... Олд меддҷ одхла мана гер бүлд му
нерн болх.

Бадминов: Тиигл уга яях билә! Ягъсн болв чигн тана
дү күүкн нертә юмнлм!..

Дордж: Чи толгъадан дааджанач... Алдад оркдг бол-
хла мини му нерн, чини толгъад бурунь ирх... Нег
кергнь- Шалвуркиг бәрх, хойрдгч кергнь хүрмиг ўмән
угагъар өнъгрүлх.

Бадминов—(честь өгәд): Сонъсджанав! Деернь-Шал-
вуркастн му йорта күүнә баадл гарад баанә...

Дордж: Дигтә... терчн большевик... Бидн түүнә не-
тинь олхувдн... Шалвуркиг бәрчкхлә—Эрднь юмнд одхн
уга. Кезә гидж келвв?

Бадминов: (честь өгәд) Орлә, нарн гархас урд,
күүкд бултхла!

Дордж: Меддҷч! Сан. Кергән сәәнәр күцәтн! Йовтн!

Бадминов: Тиигий! (Хазгудур) сонъсвт?

Хазгуд: (Бадминовд шимндәд) Нег сард аамг деер
зогсчкскн, мана церг церг болдгасн гарчана...

Бадминов: Дегд икәр әркддҷ баәцхәнә...

Дордж: Әркддгиг уурулх кергтә, эс гидж төгәлнъд
юн болджахиг меддҷахш... (улм өөрдәд) Эн шидр Хонъ-

гър партизанмудтагъан өөрдэд ирчкэн бээнэ... Зэнгъ бичэ гаргъ, сагджах кергтэ, Зундун күүртт ирчкэн зэнгтэ...

Бадминов: Соньсджасм эн, энүгитн... Хонгъгритн аамгэ баячуднь алад угави?

Дордж: Алх биш, хэрнь терчн баячудиг экинъ алдулдж йовна... Жутово-Абганерово алднар Тундутов нойн цегр цуглулджана гинэ, манд тиигэрэн гарх кергтэ... Нэ, кергэн саянар күцэтн!

Бадминов: Тиигий! (гарч одцхав).

III-гч зургнь

Көшгин өмн Эрднь гарч ирв, уха ухалдж йовна, шанагъан түшдж, бууркта.

Эрднь: Күн болдж өссэрэ... негдгч ик йовдлд йовджанав (түдлгън) Джиргъл хяагъад йовджанав. Аавин келэд бээдг Джангъгрин орншнъ тиим Бумбин орн олдхм гилч, уга гилч.

Хэрүлдж бээсн мана хотна малмуд менд бээцхэтн, дэждж Эрднин хяакрлгъ сонъсхн угат. Таанрт, оln нанна ади Эрдньс эзн болчкэн цагт би ирнэв!

Мини өөмджэсн Сал голин усн-урсхлиннь нургън деернь, мини менд авч йовдж,—олн им нан-адл амтнд күргдж өг.

Энъкр мини тег! (нүлмсэн арчад) Тер өмн бээсн мөргн деерэн мини экин цогц авсн бишийч. Аак минь амдрдж босад көвүнәннъ зовлнъ үзхичн... Уга санамр... Чини төлэ, эцгиннь төлэ, аавиннь төлэ, Киштәнәннъ төлэ джиргъл олхар би йовджанав.

Укх, эс гидж джиргъл олх!—эн гу мини зам улан хаалгъ болдж, нама көтлдг—мини одн бол!

Төрскн тег! Менд бээгъич, чамдан ирнэв! Чини көк кевс болсн ногъан деегүр йовад, өвсәнчн үнр сонъсад, цевр агъаричн киилэд, оln янз цецгсичн үзэд, оln шовудинчн ду чингнхлэ—дотр минь байсна. (Тагчг болджагъад) Зуг оlnа бээдл минь тиигэд чамта адл үр саринар саяхрх болтха!

Аав-ээдж минь, Шалвуркин келэр болхла, танан удл уга ирдж харсхв. Шалвурк, саяхн седклтэвч, зүрк-

тāvч, чама иткджәнāv... Иткād чигн чини заасн орс āам-
гүр очанав... Күндтā аав-ээдж хойран үлдāгъād, āмн āдл
Киштāгъāн авад... Шалвурк минь, чама иткād тиигджā-
нāv, Киштā бас иткджәнā... Меклād оркхийч? Уга! Киш-
тā!—мини өрүн мандлдж гарсн нарн минь! (дууна айсар
келджәнā)

„Цааран эргād хālāsн цагтнь
Цаад далан джирмг тоолгдм.
Нааран эргād хālāsн цагтнь
Наад далан джирмг тоолгдм
Цуснас улан хачрта,
Цаснас цагъан санъсата...

(Улм омгтагъар) Бүкл йиртмджин байриг
Би чамд үзлāv.
Чини суусн сүүриг
Чөклдж суугъад үмслāv!

Зуг зөрлцād гархнь
Зүркм хандг билā
Седвртā чамагъан хархинь
Седклм амрдг билā!
Цогцарн, цевр халхарн
Цецг мет ганъгнач
Нимгн урлиннь инādārн
Нүдим минь ханъгъанач!

Зург болсн дүрснчн
Зүүдн болгъним үдшв.
Зандн цецг хачрчн
Зүркнā зовлнъгим икдүлв!
Зөрлцād ирсн күмнд
Зөгār нүднчн гилвкнā.
Залу багъ наснд
Зүүдн болдж джилвкнā!

Харадан делчксн дживршнъ
Шар нārхн күмсгтāч.
Хурдн харцх шовуншнъ
Хурц ивт хālāцтāч! (Тагчг болджагъад)

Мөрн белн. Цаг өөрддж эс йовхй, ода?
(Шалвурк орад ирв, барун талас, төгālнъдāн
хālāгъād, Эрднътā харгълдад одв).

Эрднь: Шалвурк, чивчи?

Шалвурк: Чи ирдж йовнчи? Мёрдчи белний?

Эрднь: Белн! Мёрд белн!

Шалвурк: Орвэд кел! Хама зогсавч мёрдән!

Эрднь: Хашагъинь хәрү оньслчкув. Мёрдиг авч ирэд, үүнд, Кашкан герин өөр уйчкув, нег көвү өөрнө зөгсачкув. Кенә мёрдв эднтн?

Шалвурк: Негнь—хүрмин гиичирин, негнь Арзга...

Эрднь: Негнәннө эмәл, хазар-худргънө ягъсн сәәхн юмсв!

Шалвурк: Тер мөрн эмәлчи Арзга... Киштәг хүрмләнө мордулх гидж белдсн мөрн, эмәл хазармуднө терчи...

Эрднь: Улм сән! Та бас оргъхм болвзгот?

Шалвурк: Уга, би аәмгтән бәәсн бийм бәргдхн угав...

Эрднь: Таниг эднтн алчкхн угай?

Шалвурк: Уга! Ю келджәхмч? Нә, чи хүрмин наадн тал од!

Эрднь: Уга, би танта бәәнәв.

Шалвурк! Уга, харта болад бәәх... Чи од.

Эрднь: Кашка тенд бәәнү?

Шалвурк: Тенд... (күндәр киигъән авад) Киштә меддг болхгов!.. Меддж ав: Зундун күүтрт улан партизанмуд бәәдгдж, тиигәрән оргътн, тенд Хонъгър гидг залута харгъич...

Эрднь: Хонъгър гинчи? Зундун күүтрүр гинчи? Нә, нә Киштәд урдж өдр келләв... Гарад серүцсн цагт гисиг меднә...

Шалвурк: Сән! Нә, йов! Пистул өрмг хойран нанд өгчк. (Авчкна).

(Би, дун сонъсгдна).

IV-гч зургнь

(Хальмг гер дотр. Залус, гергд. Цугъар көшдж. Хоосн бөрв, тевшмүд хураджацхана. Хәрхәр белдджәцхәнә—күргнәхн, зәрмнө унтдж.)

1-ч залу: Сандж мёрдән хәләджәнү, угай, зулх цаг ирхлә олдл уга бәәвзго.

II-ч залу: Хамаран одхдж, тушад тавчкесн мөрд...

I-ч гергн: Санджтн унтдж кевтә.

I-ч залу: Хама?

I-ч гергн: Газа, тергн деер.

II-ч залу: Тергн согту.

I-ч залу: Ода тер юнъгад согтсмб? Хәрүлджәсн мөрдиннь шеес уудж болнал!

II-ч гергн: Тиигад унтдгнь сән гигъит! Сергдж одх... Азд юмн ноолда гаргъад алх билә...

I-ч гергн: Ноолдан уга хұрм, түүнәс авн юн ноолдх билә.

I-ч залу: Хәрнь энтн үнәртән чигн ноолдан уга хұрм болджанал. Күн болдж өссәрә—ноолдан уга хұрмд ордж үзәд угав...

II-ч залу: (Хаджудан нольмчкад) медцхәсн уга, медсн болхла ноолдцхах билә... Геслчкесн нег әрвнът хавсн дуту ирджим... Би медчкәд, нам ухан уга бәәвв.

I-ч гергн: Ю баазр вань! Кен зальгчкесм терүгинь!

I-ч залу: Тер долан хөбнә махнас нег шагъа чимгн бас уга бәәдж бишй?

II-ч залу: Э, э. Нә, ә уга бәәцхәхмн...

II-ч гергн: Ой, ә гаргъдж болдви? Ик ноолдан болх!

II-ч гергн: Тер Кашка гидг эднәкнә көвүнә ямаран күн болхмби? Мел әмтнлә шүрглдәд йовна.

II-ч залу: Йир ик сәәхн биилдг күн бәәв!

I-ч гергн: Келмрч чигн күн... Мана күүнлә бәрлдхәр седвл тертн.

II-ч залу: Мана көвүд бииләд угай?

II-ч гергн: Мана күүг биилүлхәр седәд, мана күн чадхш... Мууха дуту хөв бишй тер!

I-ч залу: Мууха ичквтви! Би сурл уга хама йовсм тер?...

II-ч гергн: Нәәрт суусн мана көвүдтн бас биилдж чадцхал уга алцхавзго йир!

II-ч залу: Бидн оч биилдж өгцхәхмн болвзго...

II-ч гергн: Нам гигъит!

I-ч залу: Одцхай гинт тегәд?

Цугъар: Одцхай!

К о ш г.

V-гч зургнь.

Хәрү хүрмин нәр болджана.

Сокту залу: (хäärкнә) Нә болхл ода эврән биилц-хәснь! (Эрднь; 2 гергн, 3 залу ордж ирцхäv—гиичнринхн).

Намча: (гиичнрт) Омәрән йовад сууцхатн... (гиичнр сууна, Эрднь үүдн хоорнд зогсв).

Патра: Адг ядхдан эн ордж ирсн дөрвинь биилүл-цхәтн.

Кашка: Наадн уга... Эрднь нааран су. (Бәәрнүрн заав).

Эрднь: (Кашкад) Чи энд бәәгъävчи? (Күрч одад суув).

Кашка: Экнәс авн орлцджах күн адг күртль суулц-хгов. Зуурм алсн могъа болдгар нәр хайчкад, ягъдж хәрхв. (Киш тән күргн Кашкагъур му нүдәр хәләнә).

Намча: (Күүкдт) Гармуләй татцхатн. (Гиичнрт) Гиичнр биилцхәтн.

Гармошк: (Шарка барка татна) Нә, биилцхәтн.

Сокту залу: Манахс экләд бииләд, биигъән өгцхәтн.

Цугъар: (Күүкнәхн) Аәмгиннь нерән бичгә бузртхтн! (Дөрвүлн гармошкд биилцхäv).

Намча: Гиичнрт биигъән өгцхәтн! (Дөрвүлн биигъән дуусад, гиичнрт өгцхдв). Нә биилцхәтн! (Гиичнр босад, өмнәгшән гарад зогсв. Намч көвүд күүкдүр докъя өгв, 4 күн босад, ташмг малә олдж явцхав).

Күүкн: (Чичрдг экләд татв) Гиичнр бииллдв, күүкнә талк дөрвин күн биилдж бәәх гиичнриг маләгъар нургъарнь цокцхав, домбрин айсар цокцхав. Гиичнр яхлв, күүкнәхн инәлдв, би чилв).

Намча: (дәкәд нег докъя суусн әмтид өгв, гиичнрт келв) Бәәстн, бичә суутн! (Гиичнр өврдж хәләцхäv. 5 күн 5 цөгцд чигә авч ирцхäv, зүн гартан альчур бәрцхәдж. Чигәгъән зерглүләд тәвдж өгв, күүкд гиичнрин гаринь нургън деернь күлцхäv, күргинь бас. Гиичнр өвдглдж суугъад, амарн күрч уух зөвтә). Нә, ууцхатн! (Гиичнр өкәгъад ууцхав).

I-ч залу: (Өкәгъад уув, цугъарагъинь уучкв) Ягъсн зовлнъта юмб энтн? (босв).

Киштән күргн: (Өкäv) Чадш угав... (өкәгъад, аагъ деерән киисәд чигә асхад, чирәгъән лашчкв. У-у-ф-ф!

Кашка: (Инэгъад) Зуурм у! Зуурм йовдлта залу болхмджч! (Цугъар инэдв) Наадкснь цугъар уучкв, гарин күлә сулдхв). (Гиичнр суув. Киштән күргн Кашкаг бәрдж идх нүдәр хәләв, чирәгъән альчураp арчв).

Намча: Нә, күүк уульулх цаг болдж эс йовну? Юн гидж медцхәнәт?

Кашка: (Эрднин чикнд шимндчкәд, дәкәд). Оркрлд-хмби? Уульлгънас би икәр аәдв, би тиигхлә гарад әрл-джәнәв!

Эрднъ: Бәәсджә, хамдан гарий! (гарцхав. Киштә Эрдниг хәләчкәд—альчураp толгъагъан бӯркв).

Патра: Нә, нә юн гидж тер дуугъитн эклдг билә.

Намча: (Ду дуулв).

Төрскнән санлгън

Хар келн тогърун

Хаврин сарднъ донъгъднал

Хәрин газртнъ одхинь

Хәәртә аавнъ сангднал. (Күүкд Киштәгъур
өөрдв).

Цугъар дуулцхав: Хаврин цаг ирхинь

Хар газрнъ көкрнәл

Хар газрнъ көкрхинь

Хәәртә эәджнъ сангднал. (Күүкд
уульна).

Сал гидг голнъ

Сарул сәәхн урсхлтал

Сәәхн седклтә эәджнъ

Сард гурв сангднал. (Күүкд улм ульна).

Эврә эәджин келнъ

Моха тонъгъргин мөргнл.

Күүнә эәджин келнъ

Хурц тонъгъргин ирл.

Аавин кесн әмәлнъ

Әлх дутман янзтал,

Эәджин кесн эднъ

Әлх дутман өнъгтәл.

Эәджән дотран санхнъ

Әлкн минь урсна.

Ээджэсн эвэлтэ шидрхн
Энъкр юмн угал. (уульггн икдв).
Күүнэ зовлнъ гидгтн
Хөөт эк болнал.
Күүнэ зовлнъ гидгтн
Хөөт нас барнал. (Уульггн улм икдв).

Сокту залу: Болх ода! Эс гидж би уульдж одн
гиджәнэв.

Тогърун шовуна дун
Тенъгр деер джинъннэл
Тогърунла адлцүлхән
Толгъамм экинъ джинънүлнэл. (Уульггн
номгърв)

Теегин цевр агъаринъ
Тенъгрүр хәләггәд киилнәлв.
Тогърун адл цугъараггинъ
Төгәлхинъ ягънав гинәлв. (Дун
чилв, уульггн зогсв)

Намча: (Нольмсан арчад) Болх ода, уульцхасгтн!

Патра: Эврә бийнъ күчәр уульбулчкад, болдж гид-
гдж! (инәлдв).

Намча: Гарч сергцхәтн! (Күүкд цугъар босцхав).

Намча: (Дууллдв).

1. Хәрин газринтн
Хәәрмджнъ багъла,
Хөөт экинтн
Харнъ иклә.

2. Гарсн газринтн
Гашунъ әмтәхнлә
Биш газринтн
Булмгнъ гашунла. (Күүкд босад гарч йовц-
хана).

3. Гарсн ээджәсн
Гарад йовлалв.
Гашута нольмсан

Гарггәд асхлалв. (Гармошкд „Галун шову“
татв. Намч бас гарч одв. Цугъар гарч одцхав).

Сокту залу (дуулв): Судлта салагъар
Сун дөшләлв.

Сäähн Ядмашдан
Күрч ядлалъв.

Модн тагтарнь
Мөлкн дошлалъв.
Медмг Ядмашдан
Күрч ядлав.

Мәнъкр галзнан
Унад гарлав.
Мини болхичн
Сурад энъслāv.

(Күүкд гарсна хөөннь, сценā ца мөрдин турудин ā гарв. Хāākрлгън, үүмән-шууган. Мөрдин турудин āгъās довтлсн ā гарад одв.—Ань хольгддж одв. Винтовк хагдв, дāкād нег хагдв. Гармошк тагчг болдж одв. Гармонистк гармошкан хайчкад, гарад гүүдж одв. Сокту залу, āгъād нūdāн бұлтилгъād хāākрв: „ альчкв-альчкв!“ ... тиигчкād чирāгъāн уру кегъād киисād, хайчксн гармошкар толгъагъāн бӯрkv. Сценār дамджад гартан револьвертā Дордж гүүв, ардаснь цагъачуд гүүлдв... Уүмән икдв... Хāākрлдв: „Киштāг булагъад авч одв, Киштā уга! Киштā уга! Дордж хāākрв: „Мөрд авч ир! „Шалвурк“ „Эрднь!“ „Киштā!“ „Кашка!“ Ноолдджах бāādлтā: „Мā чамд экāн алдмр!“ Ташмг малāн ā гарна. Сценār дамджад күргнāхн гүүлдв. Хāākрлдāн, шууглдан икддж одв).

Сокту залу: (өрвād өндāv): Амтā деерāн—āmāн авч гархмн энчн! (Ноолдан уга талгшанднь гарад зулв).

Дордж: Келдж ас хамаран оргъулсан. (Дөрвн күн Шалвуркиг гараснь авчксн тӯлкād орад ирцхāv. Омннь Дордж пистулта).

Шалвурк: (деерк киилгнь шуурч) Чамта күн гидж күүндхв.

Дордж: Нантай. (Шалвуркур өөрдв).

Шалвурк: Мā! (Дорджин чирād нольмв).

Дордж: (галзурдж одв) Гаргъчктн газаран! (Шалвуркиг авад гарч одцхāv).

Шалвуркин дун: Овр уга, экн уга үкрч!

Дорджин дун: Мā! (пистул хагдв).

К о ш г

ГУРВДГЧ ЭКЛЦНЬ

1-ги зургнь

Орс хотнд баях партизанск отрядин штаб. Сюкиев дежурить кеджана. Амуев госан хатхдж авчана. Дарлтан пулемет арчджана. Герин эзн орс—крестьянк хот кеджана. Дарма—хальмг күүкн хот келгнд донъ болджана. Холас товин дун күрджннә, пулеметин а гарна. Партизанмуд дууджацхана.

1. Сом-яла хамрта-ла
Пранцузлань-вай
Сөрглн-яла баяджл-а
Чавчлалальв-вай.
2. Хальмг-яла гавшунигинь
Ўзүллальв-вай.
Пранцугинь сөргад-яла
Чавчлалальв-вай.
3. Ээджигян уулулад-ла
Хольджлалальв-вай.
Энъкр-яла нутг-гигян
Харслалальв-вай.

Дарлтан: (босад, гаран кенчрар арчв) Чамта төрл болад баявүльв ода. („Максим“-ин халхинь арчджана) Хотинь огчлә хагшадл баядг залу болджана. Ик түргн инәдтә күн.

Савр: Эн ноолданд бидн неган олхвдн. Үкхлә үкх күләдж баясн, хаядж йовсн джиргялән олхла олх... Эн „Максимчн“ манд джиргял олцх эд. Хагшдгнь сан болхла—болад баяснь тер. Сонъсджанти?—Эн Буденный, Геродовиков эднә товин дун болх! Энтн шин джиргял аашхин занъг!

Амуев: (гентки) Залус! Йир урд олн газрас иигдж цуглрдж негддж джиргял көөлдх гидж кен санджасн болхв!

Сюкиев: Мана Хонъгърин аргъ болджахгов...

Дарлтан: Хонъгърчнь Лениниг татдг, Ленинә хаалгъар йовдж йовх күн...

Дарма: Коммунист күн.

Амуев: (үнэртэн) Коммунист бишлэ! Большевик күн терчн. Сергиенко нанд тиигдэ келлэхн.

Савр: Лениниг татдг күн болхла—нань юмн керг уга! Болад баяхгов тер!

Сюкиев: Хоньгърта йовхла негндэн гарчл баянвдн. (Саврур) Чи Ик-Дөрвдэ бишийч? Хоньгър танахна күн бишй?

Савр: Уга, Тенгя хальмгуд дунд сургъулин багш йовсн күн... Эврэ бийнь угатэ күүнэ үрн. Хоньгър, Сергиенко хойриг дахдж болджана!

Амуев: Толгъагъан даалгъад, амэн даалгъад йовджасмдн энлм...

Дарма: Гарсн газртан кесг джилэс авн олад уга. Аамгя баячуднь Хоньгъриг алхар белн бола юмн.

Сюкиев: Гер-бүл, төрл-төрсн баядг болхов?

Дарма: Бял уга! Баядг болв чигн хярдг аргъ баянү? Ода уим кесгтэн хярш уга!

Дарлтан: Гарсн газр усан үзл уга йовна гидгтн күчр зовлнгл... (гүүнэр саналдв).

Савр: (саналдад) Тиим... тиим... Хоньгъртн зовсан күнд медүлхш...

Дарлтан: Би Иджлин көвэд, Хальмг Базрт өслэв... (тагчг болджагъад) Иджлиг төрсн эклэгъан адл саннав. Ээх, Иджл гидгиг та сэн медхшлт... Кедү сай амтн те-джалэн олхар көлсән өгнэ. Хавр болад оркхла—тер загъсна нүүдлинъ яяхв! Адун-адунар йовад орхла-тер зонь харллад йовад йовна. Салгин көдлмшчнр, өдр сө уга ээнд көдлсн бийнь—геснь хоосн, көлнь нүцгн, ховцнь хагърха йовцхана. Ода тер хамгиг-көдлсн болгънь авдг болхла—джиргъл гидг джиргъл болхмн тер...

Савр: Хоньгъран, орс ахнран дахад бидн ода йовдж йовх, тер хамг олна эс болх гинчи!

Дарлтан: (нудрман үзүлэд) Мана, эн аярстэ гарарн күцдасн юмн—мана болхнь лавта... (невчк ухалджагъад) Ээх, Идж, Иджл! Сарин сарул, тиим төвшүн сө гарад халадгов Иджлиг. Минь ода иигад нүдндм үзгдэд баянэ (нүдэн бүрилгъв); сарин сарул... салькн уга... Зуг зярм-лэн серд гигъад салькн экрэд оркна... Аадрхнэ галмуд-оддуд болад уснд тольрхна. Сарин толэн Иджлин йоралд хайчкн герин керэн ик алтн болдж үзгднэ... Ахш талас

ик цагъан гал-керм дживад аашна... деерк давхртнь бай-
чуд джиргъдж йовна, дорк давхртнь угатир йовна...
мишгән сүүвдсн угатир... кōдлмш хяадж йовх угатир...
Утар татад дуулдна, дунь дүүрнъ нүлмстә. Ээх, Иджл!
Ик усталч-уснанчи өрәлнъ угатыррин гашута нүлмснл.
Тер усн дотр мана хальмг угатирин чигн нүлмсн йовна.
Күн үзәд уга чигн билә тер нүлмснг, күн үзхәр чигн
седәд уга билә...

Амуев: (чинънн бәәдж) Ягъсн ик халдан болджахмб!
(товин сумн хагърснъ холас сонъсгдв. Цугъар чинъилдв).

Сюкиев: Газр газрин сәәхниг келдж керг угал...
Джиргълиг бидн ода эн ноолдандан олхла, тер олн сәәхн
газрумуд улм сәәхрдж, нарн мандан мандлх...

Амуев: Газр газриннъ сәәхниг келдг болхла—мана
Цагъан нуурас сәәхн газр бәәдвн? Ондр тиим толгъан
деер гарчкад, хәрүлдж йовсн малан тәвчкәд гәәххлә...
өрлә унәртәд бәәнәлм мана Цагъан нур, а цань Шорвнъ
яхмб. Көк кевс болсн, сәәхн үнртә эәдж тег яяхмб!.. Хулсн
дунд ондглдг олн зүсн шовунъ яяхмб! Иигәд оркхла
цусн халад-бий хал-хал гигъад бәәхгов!

Сюкиев: Дәәсән дарад, гертән әмд-менд ирдгән эрит
залус! Тер цагт нег негидән гиич ирәд, ода эн дәәллддж
йовсан санад байр кехвдн!

Савр: (Сюкиевүр) Танахнд ямр сәәхн юмн бәәнә?

Сюкиев: О, о, мана Көк тенъгс келчкхлә, чилш
уга тууль болхгов! Хавр экләд мөсн хәәлджәсн цагт хун
шовун адун-адунар нисдж ирәд, шугърмг түүдгиг меднт
залус?

Амуев: Шугърмг түүнә гиснчи юмб!

Сюкиев: Хаврт тиигнәлм... Хун мөсн деер ирәд хон-
на, хон кевтә тертәлдәд кевтцхәнә. Эвдрәд уснд угъаг-
дсн бички-бички мөсдиг түүдж иднәлм. (Тагчг болджа-
гъад) Тенъгсәс салькн үләгъад орксн цагт—мөстә гол-
муд деегүр усн нүүгъад күрч ирнәлм. Тер усн деегүр
цанар йовхла гигъит...

Дарма: (өврджәнә) Усн деегүр цанар йовна гисн
юмн сонъсджасм эн. Өвәрц юмби?

Савр: А манакнд Буркчи гидг хотхр газр бәәнә.
Цорасас ик хол биш... Өвсн-усарн элвг, анъ-шовугъарн
элвг... Өрлә гарад гәәхдм болхла—буднъгъарад бәәдг,

үдлэ гарад гääхдм болхла — джирлггын урлдад бääдг, нарни сүүрд гарад гääхдм — болхла манурад бääдг, өөрдэд ирхлэ, өвснэ, үнрэрн канькнад-идхм болхла ид, долах болхла дола гиггэд бääдг газр.

Дарлтан: Теегт сääхн зургууд дала...

Дарма: Зуг оln угатринь джирггэлэн олдж авх кергтэ.

Савр: Дигтэ үг.

Сюкиев: Угатрин зовлиггиг уга болггяд, баячудиг дархла болна... (тагчг болджаггяд) Орлэ. Тенгэр цевр. Тенгэсин нөөрнь сергджэнэ, көл-гаран тинилггэд эвшэдг бääх бääдлтэ... Ик холас, оln ангг газрас — тенгэсүр урсдж орджах голмуд талас — гүлм татджах ловцирин дун сонгсгдна. Тедн дуулджана... Дуулджах дуундн-гашун нульмсн... (генткн серд гиггэд). Дәкдж гашун нүльмсн гархн уга! Гархн уга! Уга!

Дарлтан: (эклэд дуулв, партизанмуднь дахв);

Карпат яла уулднь

Күрлэлв-вай

Күчтэ-яла дәәсиггинь

Күүчлэлв-вай.

Долда-яла кеериггән

Унлалв-вай.

Дөрвн үзгин дәәсиггән

Дарлалв-вай.

(Үүдн хоорнд Хонггэр, Сергиенко хойр ордж ирв, партизанмудинь дууггинь чингнджәцхәнэ. Партизанмуд теднэн ордж ирсиг меджәхш).

Орс-яла әмтилән

Негдлцлэлв-вай.

Орс-яла нутг-гиггән

Харслцлалв-вай.

Кутуз-яла нойиггән

Дахлалв-вай.

Күчр-яла дәәсиггинь-я

Дарлалв-вай.

(Хонггэр, Сергиенко хойр түргн йовад столур өөрдв, партизанмуд босдж одцхав. Амуев госан үмскв. Хонггэр, Сергиенко хойр хаджудан маузермүдтэ).

Партизанмуд: (цуггар) Ирчкв!

Хонъгър, Сергиенко: (дегц) Э, э ирчкввдн.

Хонъгър: (уха гүүлгәд)

„Орс әмтнләнь негдлцләв...

Орс нутган харслцлав...

Кутуз ноян дахлав...

Күчр дәәсинь дарлав...“

(Партизанмуд Хонъгърин келсн үг болгънинь оньг-тагъар чинъндж бәәцхәнә).

Сергиенко: Хальмг-орс хойрин тууджин туск үнн дун.

Хонъгър: Энтн-хальмгин дотран сансан гаргъад дуулсн дун. Ик сәәхн, ик үнтә дун, үнтәгъәс үнтә...

Хальмг әмтн седклин-алтн. (Иигәд келджәсн цагтнь үүдн сәкгдв, дөрвн партизанмуд, хойр хальмг, цагъачудт алгддж одсн Трофимов, Санл хойрин цогц авч ордж ирцхәв. Цугъар босдж одцхав. Хонъгър, Сергиенко хойр өрвәд өөрдв, ардаснь партизанмуднь йовв) Иигәд одснтн энв?

Сергиенко: (өрвәд келв): Санл... Трофимов...

Хонъгър: (партизанмуд толгъагъан уру кегъад зогсцхав). Келтн... Юн учрв?

I-ч партизан: Тана келсәр разведкд гарлавдн...

II-гч партизан: Цагъачудин арвн мөртә күн зулдж йовсн хойр мөртә кү көөдж йовцхадж...

III-гч партизан Теднлә халдан гарад.. Трофимов, Санл хойр киисдж одв..

Хонъгър: Юн хойр мөртә күмб?

IV-гч партизан: Зулдж йовсн хойр мөртә күүгъинь бәәрдж аввдн...

I-гч партизан: Тер хойрнь баахн көвүн күүкн хойр... Теднә келәр болхла, теднә хотнд цагъан церг зогсдждагдж. 100 шаху мөртә күн бәәцхәнә гинә.

Хонъгър: (Дарлтанд) Тер хойр мөртә күүгъинь нааран авад иртн... (Дарлтан гарч одв). Хонъгър партизанмудтан келджәнә) Тана дуунтн гүн ухата дун. Манә өмнмдн орс хальмг хойр кевтнә... Би хойрагъинь меднәв... Угатә эк-эцкин үрдүд, күн кевтә джиргъл гидж юм үзәд уга улс билә. Орс хальмг хойрин ирх джиргъл-лин төлә, оln угәтнрин джиргъл-лин төлә үксн хойр күн болджана эдн... (тагчг болв).

Сергиенко: (Гундлтагъар) Сääхн зöргтá чигн хойр күн билä эдн... Ода нүлмс асхдж керг уга. Эднлä äдл үкн-үктлән угатрин джиргълин төлä ноолдхла болджана. Трофимов—Ростовин орс кöдлмшч, арднь хойр үрн... гергнь... көгшн экнь үлдсн бääнä.

Хоньгър: Трофимов Санл хойриг бидн кезäd чигн мартхн угавдн... (уха гүүлгäд) Орс хальмг хойрин тууджин ут-туршар, орс äмтн хальмг äмтн негдäд, джиргълин төлä хамдан ноолдад йова юмн, эн хойр äмтн хамдан цусан асхад, ах-дү төрскн иньг-амргуд болад бääсн улс.

1-ч партизан: Ода улм тиигджäхгов...

Хоньгър: Ода улм... Разин, Пугачев хойр хальмгин зүркнд мартгдш уга юмс.

Петр хаана мөртä цергт хальмгуд бас орс äмтнлä негддж—орс нутган харслцсмн. Наполеонла дääллдхд—хальмг бас цусан хääрлл уга асхдж... Хальмг мөртä церг Парижд чигн күрсмн... Кутузов нойиг дахсн гидгтн үнн. Орс улсин ик дурта фельдмаршал Кутузов гидг буурл үстä öвгн бас хальмгин баатр болдж тоолгдна... Ода эн цагт орс кöдлмшчрин кöтлврч Ленин... Сталин... мана улс...—Ленин! Сталин! Хоньгър толгъагъан öдäн кегäд, öмнägшән зүткäд, Ленин! Сталин! Ханджанавдн танд! Кесг зун джилин туршт харнъгъу йовсн хальмгудт сулдхвр олсндтн — танд мөргджәнävдн. (Толгъагъан, гекäд мөргв). Тенд, хол Москвад бääх Ленин Сталин хойр—тандан андгъаран öгч бääнävдн. Хамаран кöтлнät-кöтлсн талгшандтн йовнавдн... Сулдхврин ик ноолдана—мана хойр нарн улм мандлtxа!

К ö ш г

2-ч зургнь

Урдк гертән. Хоньгър сууна, нег юм омшдж бääггäд, дäkäд бичв. „Ордж болхий?“ гисн күүнä ä гарв.

Хоньгър: (үүдн тал эргäд): Ортн! (Эрднь, Киштä, Кашка эдн ордж ирцхäv).

Дарлтан: (Теднä ардас гартан буута ордж ирв). Хойр биш гурвиг авч ирүв.

Хоньгър: Гурвдгчнь юн юмби?

Дарлтан: Мана хойрдгч разведчкд бäргддж.

Кашка: Бäргддж биш, худл, би эврән ирлäv... (Дарл-

танур) Ирх дурн уга болхла—нама бәрдгчн чамд күчр юмн болджахгов.

Дарлтан: Бәрчкхлә ирләв гил уга яях биләч.

Хоньгър: Нә, сууцхати багъчуд (Дарлтанур) Иванов Семкиг олад авад ирич. Таньнчи?

Дарлтан: Очклдүр ирсний?

Хоньгър: Э, э (Дарлтан нүдәрн бәрдж идмәр хәләв Кашкагъур, Кашка эргәд одв). Нә, хамагъас ягъдж йовх улсвт.

Эрднь: Бидн зүн аәмгә багъчудвдн, аргъан барад зулдж йовсмдн эн.

Хоньгър: Кенәс зулдж йовцхахмт.

Эрднь: Зулдг учр бәәнә.

Киштә: (Эрдньд аргъулхн) Учр бәәнә гигъад бәәхәр илднь келәд оркхнчнь... (ичсн бәәдлитә).

Хоньгър: (медчкәд) Та келхмн болвзгот...

Киштә: Уга, (аәмчкәд) эдн келтхә...

Хоньгър: Нернтн кемб?

Кашка: Кашка.

Эрднь: Эрднь.

Хоньгър: (Киштәгъүр) Тана?

Киштә:—Киштә.

Хоньгър: (Цугъараднь) Эк-эцк бәәнү?

Эрднь: Нанд эк-эцк уга, өнчмб...

Кашка: Би бас өнчмб, нанд төрл төрсн уга.

Киштә: Би эцктәв, хөөт эктәв, хөөт экин дахуль ах бәәнә.

Хоньгър: (цугъараднь) малас юн бәәнә?

Эрднь: Нанд мал чигн уга, газр чигн уга.

Кашка: Нанд бас... Бидн нег-негән дурагъад бәәсн

улсвдн...

Киштә: (башрдад) Мини эцгм байн күн.

Хоньгър: Байн. (цугъараднь). Цагъанд йовх төрл күн бәәнү?

Эрднь: Уга.

Кашка: Уга.

Киштә: Мини ах цагъана цергт толгъа йовна...

Хоньгър: (мөшксәр) толгъа? Ода хама бәәнә?

Эрднь: Цергәрн мана аәмг деер бәәнә...

Кашка: Минь ода кесг äмт цокад даджрджана...
Шалвурк гидг күүг алчкв...

Эрднь: (чочн тусад, Кашкан гарас авчкад) Алчкв.
Шалвуркиг алчкв. Саахндагъа юнъгад эс келвч?

Киштä: (уульнътрад) Сахндагъа юнъгад эс келвч.

Хонъгър: (öврсär) Ода уульлдл уга негän келдж öг-
цхätн. Цол уга...

Кашка: (Хонъгърур) Ах, тана нертн кемб?

Хонъгър: Мини нерн Хонъгър.

Эрднь: Хонъгър. Хонъгър гинт?

Хонъгър: Э, э Хонъгър. Юн öврнät?

Эрднь: Мини аав Джанъгър келнä, Хонъгърт дегд
дурта, би бас Хонъгърт дегд дуртав...

Хонъгър: Ода, би тер Хонъгър биш болджахгов...
Зуг би танла äдл угатä күүнä үрмб... (Эрднүр) Чамд öвк
эцк бääнү?

Эрднь: Бääнä. Нүднь сохр... Джанъгърч... ода 71
наста... Эмгнь 62 наста...

Хонъгър: (ухалад) Джанъгърч гинчи? (Түдс гигъäd)
Дендä биш болхгов терчн?

Киштä: Э, э Дендä...

Эрднь: Дендä, Дендä... Мини аавиг таньдг äмтн хä-
рин äамгүдär бас бääдг болнал...

Кашка: (Хонъгърур) Та кенäхнävт?

Хонъгър: Зүн-гара... Дендä... (түдс гигъäd) Чи Ден-
дän төрскн ачнъвчи?

Эрднь: Төрскн ачнъв... Мини эцгм уга болсара...
Мини экм уга болсара гуульгъ гуугъад бääвүдн...

Хонъгър: (саналдад) Би танахнд нег цöökн джил
сургъулин багш йовлав... багъ цагтан... Чини эцглäчн,
Цернтä, äамгин одмн, 13 зууна ламиг хаана нериг дävр-
чкäd—түүрмд туславдн... кесг джилин туршт түүрмär
йөввувдн...

Эрднь: (чочн байрлад) Мини эцклä! Мини эцкиг
таньнти?

Хонъгър: Таньнна... Тер цагас авн бидн нутгтан хäрдж
ирл уга йова билävдн... Ман хойриг Лена гидг голин
эрг деер авч оч хайла... Эцгчн... 1912-гч джилин апрель
сарин 4-д 500 үлү көдлмшчнриг хаана церг хагъад алч-
кла... Тедн дунд чини эцг алгддж одла...

Эрднь: Ах минь, Хоньгър, ганцхн танас эцкиннь зәнъгинь медсм эн, кун келдг уга билә...

Хоньгър: Хол... Сибирин Лена гидг голин эрг деер оршагдла.

Эрднь: Эцгм, эцг минь, тиим хол газрт үклән олдж билтәлч (түдс гигъад, генткн). Та мини эцк әдл кун бәәдджт. Хоньгър... Тана үрнтн болнав... Аавасн Джаньгър соньсад—Хоньгърин көвүн Хошун Улан Баатр болхнь ягънав гидж сандг биләв... Ягъсн өвәрц юмб? Ягъад иигәд туслддж бәәхмб?

Хоньгър: Джаньгър гидг тууджичнь би меддв... Джаньгърин Бумбин орнла әдл нутг олхла болджана... Бидн большевикүд, олхвдн, тер Бумбин ориг, эврәннь— большевикиннь гарарн тер Бумбин ориг тосхдж күцәхвдн...

Кашка: Маниг гурвлагъимдн цергтән орулдж автн...

Хоньгър: Тесдж йовлцдж чадхийт?

Киштә: Чадхвдн...

Хоньгър: Ноолдан гидг юмн болджана... зовлнь үзхт... шин төрскн нутган харсджах әмтн-тер зовлнь үзл уга бәәнәвдн гидж болхн уга.

Гурвулн: Таниг дахад, тана цергт үнн седкләрн йовнавдн.

Хоньгър: (Киштәгъүр) Та күүкн сәәнәр ухалдж автн... Тиигчәд өөкн-тоснд өссн кун болджанат, тана гер-бүлтн мана хортн болджана. Танд хәрсн деер болвгзо.

Киштә: (зөргтәгъәр) Мини гер-бүлм бийдм хортн болад бәәсн юмн, бийм минь угатә күүнә үрнд орхнь муугъар өсләв, хөөт экин гарт.

Хоньгър: Та гурвн ягъад ханьцад гарч ирсмт?

Кашка: (инәджәгъад) Эн хойр келдж ядджацхана (Эрднь болн Киштә хойр инәлднә) Эн хойр нег-негндән дурлчксн әмтс. Киштән эк-эцкнь байн күүнәс әрк уучкад, күүкән өгх болад хурм болад, хурмин нәр болджахла эн хойр гарад оргъла, ода тана гарт ордж одцхаснь тер.

Хоньгър: Сән! Танд буру уга! А та, ягъад гарч ирвт?

Кашка: Би эднә ардаснь зәнъг авч ирләв, тана церг үзчкәд, бас танд церглхәр ирүв.

Эрднь: Шалвуркиг алчксиг келдж ирдж.

Хоньгър: Тер Шалвурктн юн күн бääсмб?

Кашка: Манд ахламдн äдл болад бääсн күн билä...

Дордж алчкв.

Киштä: Шалвуркас биш бидн иигдж гарч ирдж:
чадх уга бääсн болхгов!..

Хоньгър: Намий? Дордж гидгтн кемб?

Кашка: Э, э эн күүкнä ахий?

Киштä: Ах бишл, юн чигн бишл...

Кашка: Ода Шалвуркиг алчксн... Яяхв ода, аргъ
уга. Амдсинь хагъцулдж авх кергтä.

Эрднь: Кениг бärчксн бääнä?

Кашка: Аавичн, эмгтägъинь авч ирäd үүдн хоорн-
дан күлчксн Арзгахн цокджана, күн харсджахш... äмтä
юм шидрдүлхш...

Эрднь: (Дунь хүврäd) Кашка! Худл келджәнäч!
Өвгн эмгн хойрт буру уга!

Киштä: Чи юнъгад эс харсвч?

Кашка: Намаг бийм алхар Дордж хääгъäd, би зул-
вшлм...

Хоньгър: (ухалджагъад) Кедү мөртä цагъачуд тенд
бääнä гивт?

Кашка: Зун үлү мөртä күн бääнä...

Эрднь: (байрлад) Та оч сулдххар банти? (сурджахар
Хоньгърур хälәнä).

Хоньгър: Пулеметтäй... Кедү дууна эндäs?

Кашка: Уга кевтä, медгдхш... Арвн зургъан дууна.

Хоньгър: Сән! Бидн одад тер цагъачудитн чилäчхмн
(тер гурвнд) Эн келсн үгдтн чимкин керән худл бääдг
болхла та нанас буругъан бичä суртн, бийән меклсн кү
би хääрлдг уга.

Кашка: Чимкин кирән худл уга. (Ордж ирцхәнä:
Амуев, Дарлтан, Иванов, Семка, Сергиенко, Савр).

Хоньгър: (Босад Ивановла мендлчкäd, Амуевд) Мөр-
дин хот, äмтнәнн хот диглдж автн.

Амуев: (честь öгäd) Диглäd авчклав, зуг мөрдт öгх
агъа багъ болджана.

Хоньгър: Тиигдж сана билäv. (Ивановур) Тана ар-
ватн икий?

Иванов: Хойр тергн гархмн гидж саннав. Бидн мөр-

тә тергтәгъинь өгнәвдн, арвань идгддж одхла—тергн мө-
ринь хәрү йовулад оркхговт!

Хоньгър: Тиигл уга! (Сергиенкүр) Эн Иванов гидг
крестьянин, зулдж одсн кулакудин газрт булчксн арва
оддж авч... Өсклдүр ирлә нанур, авхвднй?

Сергиенко: Авх кергтә.

Амуев: Авхла дигтә..

Хоньгър: (Ивановур) Ханджанавдн танд (гаринь
атхад) Йовсн газр болгъндмдн—мана олн угатнр иигәд
тусан күргәд йовхла—бидн цагъачудиг дархмдн лавта.

Иванов: (Мендләд салджагъад, Сергиенкд) Зуг манд
газр кергтә... газр...

Сергиенко: Газр крестьянмудин болл уга хамаран
одх билә..

Иванов: (цугъараднь) Өкәгъәд гекәд гарна. Тиим
болх зөвтә.

Хоньгър: Тиим, тиим... (Амуевүр) Олад авчктн тер
арвагъинь. Шулун иртн, йовх кергтә (Кашка, Эрднъ
Киштә эднүр заагъад). Эн гурвнд бу зер-зев өгтн, отря-
диннь тоод орулчктн.

Амуев: (Киштә, Эрднъ, Кашка эднүр). Йовцхай.
(гарцхав).

Хоньгър: (Сергиенкүр) Эн гурви баахн улс, маниг
дахнавдн гинә, йовтха бишй?

Сергиенко: Та йовтха гихлә болджахгов.. Юн юмсв?

Хоньгър: Үүнд ик хол биш зүн аәмгә. Тенд 100 үлү
мөртә цагъачуд баәнә гинә.. Олад дорнь бәрчкий ягъйй?

Сергиенко: Буденный, Городовиков хойрла эрт
залгълддж авхм биләл..

Хоньгър: А бидн зууран, тер цагъачудиг дарад,
цааранднь Буденныйтә залгълдхговдн.. Буденныйд тен-
дәгъүр өөрхн болх.

Сергиенко: Тиигий... (Цугъар йовлгъндан белн бол-
джана).

Хоньгър: (Дарлтанур) Өчклдүр цагъачудас буладж
авсн сумн ик баәджий?

Дарлтан: Савр тоолла.

Савр: 80-мингън шаху буугъин сумн баәдж.

Хоньгър: Пулеметин лентс бӕаджий?

Дарлтан: Бӕанӕ, бӕанӕ!

Хоньгър: (инӕгӕд, Дарлтанур) Кишгчнь ирджӕдг кевтӕм!

Дарлтан: „Максим“ хагшддж чадджана!

Хоньгър: Сӕн! (ухалад) Хойр „максимӕн“ наадк хойртан ӱлдӕчкӕд, бичкн гар-пулеметӕн авад, ӧӧрӕн хойр мӧртӕ кӱ дахулад отрядин ӧмн йовхмч. (Хоньгър маузерӕн сумлджана.)

Дарлтан: Альдаран бидн йовджахмб?

Хоньгър: Зӱн аӕмгӱр... Одак гурвна—Кашка гидгинь бас хаджудан ав... (Сергиенкӱр) отрядан белдтн... Ода йовхмн!

Сергиенко: (честь ӧгӕд) Соньсджанав! (гарч одв).

Хоньгър: (Саврур) Мини мӧр авч ир!

Савр: (честь ӧгӕд) Соньсджанав! (гарч одв), Дарма ордж ирв, кӱцс цергӕ белдлгӕӕр галифе ӱмссн, хӕвргӕднь наган).

Хоньгър: (Дармагӕур) Дарма, ӱӱнд Киштӕ гидг кӱӱкн бӕанӕ, бийдӕн ӧӧрткдж авч—ягӕнч.

Дарма: Тиигхгов...

Хоньгър: Амуевд гарад келчктн—тер кӱӱкн Санлин мӧринь ӧгтхӕ...

Дарма: Тертн бийнь мӧртӕ...

Хоньгър: Э, э тиим бишв. Улм сӕн... Эрдниг би бийм ӧӧрӕн бӕрхв яяхв?.. Уга Сергиенкд келчктн: Эрдниг пулеметчикудла негдӱлчкг—пулемет дастха.

Дарма: (честь ӧгӕд) Соньсджанав! (гарч одв).

Хоньгър: (Маузер ӱмсӕд) Насни турштан сургӕулин багш болхар бийдӕн сандг билӕв... болсн уга! Кӧдлшм хӱврдж одв—талдан болв... Насни туршарт—олн ӕмтнӕ хортдла ноолддж, хортдиг дарх ноолданд орв билтӕльв. Гем уга! Сӕн! Хальмгин чеедждӕн кӱцджӕсн Бумбмн ориг шин Хоньгърмуд олхнь лавта... Большевикӱд—ода цагин шин Хоньгърмуд... Большевикӱд гидгтн кӱмн ӕмтнӕ тууджд ӱзгӕд уга баатрмуд... баатрмудин баатрмуд! (Савр ордж ирнӕ).

Савр: Мӧрн белн!

Хоньгър: Сӕн! (ӱӱдн талгшан гарна).

К ӧ ш г

3-гч зургнь

Аймгин дунд—аймгин парвланә гер. Буута цагъачуд зогсджацхана. Стул деер, столин өмн цагъан офицер Дордж сууна—туслад өмннь Дендә өвгн, Дендән эмгнь, Шалвуркин гергн (уульн) зогсджацхана. Стол деер наган кевтнә. Нургъан үүрчкcn станцин одмн нар-цааран йовджана. Арзг, Киштән күргн хойр сууцхана.

Дордж: (Дендәгъур хәәкрәд) Чи лавта медләч... Оргън гидж бәәцхәхинь медә бәәдж, көгшн бийәрн манд келл уга бәәджч... Кел. (Дендәг чирәгъәрннь ташад оркә, өвгн темтрәд одв, ардаснь Бадминов тұлкәд оркв) Кел!

Дендә: Нанд келдг юмн уга... Нанд буру уга... Эрдньд чигн буру уга.

Дордж: (хәәкрджәнә) Худл! Худл келджәнәч! Öрәс авн цокулснчнь багъ болджахла, деернь 25 шомпл немдж өгнәв! Келнч, угай. (Босад өвгнд өөрддж ирәд, сахлинь илджәгъәд, тұлкчкв) Сахличн юм үлдәл уга түүнәв. Нанта темцлдхәр седлчи?

Дендә: Гууль гуугъад хотан теджәджәх күүнд... нанд күүнлә темцлддг ямр аргъ билә!..

Дордж: Худл! Нанта нооллхар седәд тиигджәнәч!

Дендә: Нанд ноолддг аргъ уга.

Киштән күргн: Аргъ уга болад, чини ач көвүн мини күүк авад оргъсмб?

Арзг: Көгшн бийнь—хоосн ааль.

Одмн: Гесәрнь дүүрнь ааль.

Дендә: Айлин аргъ танд бәәхәс—нанд уга.

Дордж: Бичә ду гар! Уклин муугъар үкхч. Шалвуркин ардас чама йовулнав.

Шалвуркин гергнь: Алчктн маниг, алчктн, буйн болх—алчктн.

Дендән эмгн: Иигдж дөрәцүлхәр алчктн!

Дендә: Бу уга буру уга Шалвуркиг ацхасн улс...

Дордж: Бичә ду гар!

Дендә: Ямр чигн харслт уга ман гурвниг алсн эднд юн чигн биш!..

Дордж: Бичә ду гар! (Дендәг гиджгәрннь тұлкв, тернь киисв).

Дендә: (босн бәәдж) Мууха ик чидлтә кұмб эн! Арә

йовлж йовсн өвг диилдг аргъта болхла — ода чигн му биш...

Дордж: (пистулан шүүрэд) Хагъад алчкнав!

Арзг: (Дорджин пистулинъ шүүрэд) Бичä адгъ... (Дендäгъүр) Күүкимдн олдж ас, эс гидж хүрмин ялинь босхдж өг. (Киштän күргнүр) Эн күүнд босхдж өг!

Дендä: (үзджähшив тер күүгъитн... Хар джолм, хар хääсн, тулгъ гурвн бääнä — авхла авад хärtхä, эмгим автха.

Киштän күргн: Нанар зооган кеджähмчи? Халцха домбр!..

Дендä: Би чамд бääсән өгчäсм терл... (тайган өгв) Мä, тайгим чигн ав.

Киштän күргн: (тайгинъ хооран шивчкв) Аман зуур!

Дендä: Готъвкджл бääгъич, ода ягъ гихв чама...

(Хойр нег винтовкин ä гарад одв).

Дордж: (Үүмäd терзär шагъачкад, хәрү төвкнв) Болх янъшснчнь. (цагъачудтан) авч олад, хәрү түүрмднь дүрчктн. (Авад гарч одцхав).

Киштän күргн: (Дорджур) Эн нүцкн юмсудасти — ялан некдж болш уга. Эврä бийсүдтн өгцхätн, күүкитн нанд керг уга.

Дордж: (хääкрäd) Кентä күүндджähән медджәнчи?

Киштän күргн: Медджәнä. Келсн күүкнәннь төркнләнъ күүндджәнäv.

Дордж: (улм хääкрäd) Үксн урдкчн! (Арзгур заагъад). Төркнъ тер зогсджана!

Арзг: (гаран саджад) Уга, уга! Чи, чи хүрм идлäch!

Дордж: Юн. Чини күүкнлм—көгшн адсх! (Өргнд пулемет хагшад одв, буугъин ä гарна!

Одмн: Юн болад одв? (Цугъар үүмдж одцхав, үүдн хоорнд буугъин ä гарв. Гар пулеметин хонъшар үүднд үзгдв, Дарлтан Кашка хойр ордж ирв).

Дарлтан: (пулеметән цагъачудур зөрүлäd) Бичä көндр, гәран өрг! (Хонъгър, Сергиенко, Эрднь, Киштä дөрвн ордж ирцхäv).

Арзг: О, о деед олт бурхд минь! (үүмäd гүүв).

Дордж: (ääчкäd хооран цухрдж йовна) Киштä. сгъдж йовхмч?

Киштә: Хүрмдән ирүв! (Киштә эцкүрн шилтдж хә-
ләджәнә, Киштән күргн аячкәд газрт суудж одв).

Хоньгър: Кентн толгъав! (Станцин одмн хавтхан
уудлв).

Кашка: (станцин одмна гарарнь нагагъар цокад авв)
Гаран хооран ав! (тернь гаран өргчкв) Нисн гиджәснчн
ән ода! Ик толгъачнь эн!

Хоньгър: (Эрднь, Дарлтан, Кашка гурвнур) Негдж-
тн! (Эрднь станцин одмна хавтхас пистул гаргъдж авз.
Кашка Дорджас пистулинь авв. Арзг бәәсн бийнь чич-
рәд бәәнә. Киштән күргнә нүдн бұлтадж одсн тагчг
сууна).

Сууцхатн. (Сергиенкүр) Түүрмд күн суухла гаргъад
тәвчктн! (Невчк ухалчкад) Уга! Нааран дахулад авад
иртн...

Сергиенко: Соньсджанав! (гарч одв).

Хоньгър: (Эрднүр) Амуевд келчктн, партизанмудтан
хот келгүлтхә, мөрдән невчк амраджагъад — арвагъинь
өгтхә.

Эрднь: (честь өгәд) Соньсджанав! Тиигчкәд, аав-әәдж
хойртан одад ирдж болхй?

Хоньгър: Болх. Зуг удан бичә йовтн!

Эрднь: Соньсджанав! (үүдн хоорнд Сергиенктә хә-
ргълдад бәәв, ардаснь зовлнъдан хатсн Дендә, Дендән
эмгн, Шалвуркин гергн гурвн өрвәд ордж ирцхәв).

Сергиенко: (Орн йовдж) Гурвн күн бәәдж.

Эрднь: (ухагъан алдчкдж, әрә ду гарв) А...а...ав...
э...әдж минь (теднәннь көлдннь киисв) Ягъцхав эдн таниг.
(Киштән нүдннь нүлмстә, көгшдиг хәләджәнә).

Дендә: (өкәгъад) Э...э.Эрднхәтә ягъсн әдл дуута юмч?
(Әндүрдж бәәвзәв гидж санад, өндәв) Би зүүлджәвзәв,
буру соньсдж бәәвзәв)...

Дендән эмгн: Мин, мана Эрднь... Киштә. (Киштә
эмгнүр өөрдв).

Дендә: Чи бас бәргддж одвчи, Дорджд? Бичә уухъ,
мана тәвсн хөв эн болхов.

Хоньгър: (Өвгиг хәәрлсн уйн седкл ордж) Дордж
таниг зоваву? Дорацулву?

Дендә: Медә бәәдж, үзә бәәдж... зог кеджәхмт?

(Хонъгъриг Дордж гидж меджѧнѧ) Дордж...дормн алч-
кит ода, таниг сурджанав (махлагъан авад мѳргхѧр седв).

Хонъгър: (мѳргѳлл уга зогсав) Аав бичѧ мѳргтн.
Танд буру уга... Таниг кѳн кѳндѧхн уга. (Дендѧн толгъа-
гъинь теврѧд авв). Дендѧ, би тана кѳвѳнлѧтн ѧдл кѳмб...
(ѳвгнѧ манънагъаснь ѳмсв).

Дендѧ: (Хонъгъриг гартаснь бѧрѧд авад оркв) Кемч?
Кемч? Ягъджахмч? Яяхар бѧѧхмч?

Эрднь: (ѳвдггдж сууснасн босад) Аав, энтн Хонъ-
гър гидг кѳн, партизанмудин толгъач!

Хонъгър: (эмгн, ѳвгн хойриг гартаснь авад кѳтлѧд
стулур ѳѳртхв, Шалвуркин гергиг бас) Суутн, амрдж
автн... (Сергиенко, Кашка хойрур) Эн цагъачудиг тѳѳурмд
дѳрчктн!

Сергиенко: Сонъсджанав! Нѧ, йовцхатн!

Кашка: (Киштѧн кѳргнѧ ѳмн)

Чикндѧн делднъ—чикн далду

Чикн дѳлѧ—сѳмсѧн алдвч?

(Киштѧн кѳргн яяхан меджѧхш). Бос, горвлгъ кевтѧ
суусмч ѳѳнд! (Сергиенко, Кашка, хойр — Арзг, Дордж,
Одмн, Киштѧн кѳргн, Бадминов тавиг авад гарцхав. Арзг
йѳвдж йовад, кѳѳкндѧн шидрдчкѧд—му нѳдѧр хѧлѧгъѧд
гарч одв. Теднлѧ зѳрлѧд Савр ордж ирв).

Хонъгър: (Саврур) Амуевд келчктн, партизанмудтан
хот келѳлѳтхѧ, идѧд-ууцхатха, мѳрдѧн невчк амрачкад
арвагъинь ѳгтхѧ.

Савр: (цаас гаргъдж авад хѧлѧджѧнѧ) 62 кѳн бѧргдв,
цагъачудас 4 кѳн алгдв, 59 мѳрн бѧргдв... Мана талас
гурвн кѳн шавт харгъад алгдв.

Хонъгър: Меднѧв... Кен-кенинь нердѧрнь меднѧв...
Эврѧннь тер гурвн кѳѳгъѧн угъагъад, шин хувцинь
ѳмскчктн. Тер гурвиг, Буденныйд кѳрѧд, цергин йосар
оршахмн...

Савр: (честь ѳгѧд) Сонъсджанав! (гарч одв).

Дендѧ: Юн гурвн кѳмб тертн?.. Ягъсн тѳргн йовдлта
улсвт. Та, Хонъгър гидг кѳмт?

Хонъгър: Э, э. Хѧрнь таньлддж авий, аав!

Дендѧ: (Дотран ухалад, ѳѳдѧн хѧлѧчкѧд) Кезѧнѧ
мана ѧѧмгт багш йовсн кѳн биш бизч.

Эрднь: Тертн эн... Тана көвүгъитн меднә...

Хоньгър: Мин, мин...

Дендә: Йо, көөрк, көөрк! Хойр уул харгъдг уга, хойр күн харгъдг гидг эн болхгов.. Мана Цернтә йовсн күнчхн.

Намджл: Мана көвүг ягъсинь меддвч, тегәд?

Эрднь: Меднә, көвүнтн ода әмд уга гинә.

Намджл: Зәнъг-зә уга болад күләдж-күләдж цөкрәд бәәләвдн (уульджана).

Дендә: Ода яяхв? Хөвнь тер болхгов. Уульдж тус уга, әмдрдж ирн гиджәхш тер...

Хоньгър: Аргъ уга. Ода таанр сән болхла—болджана... (Сергиенко, Кашка хойр ордж ирцхәв).

Эрднь: Ода дәкдж зовлнъ үзхн угат...

Хоньгър: (Сергиенкүр) Кезәнә нанта туугдад, Ленз гидг гол деер алгддж одсн көдлмшчин гер-бүл бәәдж эн (гарарн заагъад) Эн—көвүнь. Эн—эцкнь. Эн—экнь.

Дендә: Хәәмнь, көвүн минь...

Шалворкин гергн: Би...ода алгддж одсн күүнә гергньв. (Уульв).

Сергиенко: Олак... Дордж гидг залу.

Сергиенко: Ода бидн—теднитн, тана залун төлә әмтнә зовлнъгин төлә хачкнавдн.

Хоньгър: Тедниг әмд бәрдж болш уга. (Амуев ордж йовна).

Амуев: Ордж болхй?

Хоньгър: Ор, ор. Савр чамд үг келдж одву?

Амуев: Келв... Келситн күцәджәнәв... Нег үг билә.

Сергиенко: Юмб?

Хоньгър: Юмб?

Амуев: Тер бәргдсн джирн хойр күн — манта йов навдн, таниг күләгъатә биләвдн гинә. Яяхмб?

Хоньгър: Бидн Сергиенктә хәләгъад меднәвдн.

Амуев: Дәкәд бәәрн әмтн—мөртә буутагъан ирчксн танта йовнавдн, таниг үзнәвдн гиджәцхәнә.

Хоньгър: (Сергиенкүр) Тиигхлә спискинъ кегъад тоогъинь авчкий, ягъий?

Сергиенко: Тиигдж болджана.

Хоньгър: (Амуевд) Улан партизанмуд болхтн—мант бичгддж, маниг дахтн гигъад зар тәвчктн, медвт?

Амуев: Медв. Йовхвдн?

Хонъгър: Йовтн, йовтн! Мөрдин хотинь сәәнәр өгч, услтн!

Амуев: Нә, нә! (гарад йовдж одв).

Хонъгър: (Дендәгъур хәләгъад) Нә, ягъдж бәәцхәвт, эн, джилмүдин туршт. Джанъгъран келә болхговт?

Дендә: (уульн алдад) Үзджәхш ода, медгдхшл, чи ямр бәәдлтә күүнчн... Хама суунач. (Хонъгърин толгъа, ээминь илв).

Хонъгър: Гем уга. Эн суунав.

Дендә: Мана бәәдл медгдджәхгов танд... Гуульгълад бәәвүв. Джанъгъран келә йовав... Та хама йовдж-йовдж ирвт?

Хонъгър: (Невчк ухалджагъад) Тана көвүнәс салсна хөөннь, би түүрмд суувув, түүрмәсн—нама дәәнд көөцхәв—австрин фронтд оч тусув. тендән большевистск партъд орув... Ода революц болсна хөөннь—нааран гарч ирәд, олт тани төлә ноолддж йовсм эн.

Дендә: Ода эн ноолданаств юн болдж гархмб. Манд джиргъл олдх юмби, уга юмб?

Хонъгър: Ганцхн—олт угатрин төлә, олт угатрин нарн мандлад бәәхин төлә болдж бәәх ноолдан...

Дендә: Газә, мал-гер, балгъсн— аәмгүд яях юмб?

Хонъгър Мана газә дее) бәәсн мал, эд тавр цугъар мана болх зөвтә... (невчк ухалджагъад) Ик олт газр төгәлүв, ик юм үзүв. Мана орс нутгтн дегд байн нутг... торгън кевс болсн өвсн-ногъата делгү ик тег чигн бәәнә, тер тег деегүрнә күригъад идгләд йовдг мал, адун-чигн бәәнә; ань-арат дүүрнә уг-чиг нигт модн чигн бәәнә, Джанъгърт келгдәд йовдг өл-манъхн цагъан уулс чигн бәәнә. төгәлнәдмдн дала, тенгсмүд, номгън урсхлта, догшн урсхлта голмуд болн нүр-үздг толь әдл гилвксн элктә нуурмуд чигн бәәнә... Зуна серүн агъар... Эн хамгарнә аәрстә гартнр көдлмш келж бәәнә... Ода—эн хамгтн—олт мана болх юмн. (О; вад келджәнә) Та, Дендә, Джанъгъран келхт—большевикүд танд ханлтан өргх.. та ик тоомсрта, нер гарсн чинртә күүндтә өвгн болхт...

Дендә: Ю келджәхмч? Тиим болхй? Терчн Бумбин ормла әдл болхл—тиигхлә.

Хонъгър: Бидн—большевикүд—тер Бумбин орити тосхвдн, олн äмтн ямр чигн зовлнъ уга бääцхäh... Таниг—ода күн дäkдж дaджрхн уга... Тана деерк кöкpнъгү тенъгp улм сääхрх, большевикүдин нарн-олн угатырт герл öгч, нургъинь тинилгъдж дулатхх!..

Дендä: (үүмäd босдж одв) Мини нүдндм харан өрн гиджәнä, чи, Хонъгър намаг хар тамас гетлгвч... Большевикүд! насни туршарт джиргъцхätн!.. (Кесг олн äмтн орад ирв. Öмнäsнъ Хонъгър öөрдв. Ордж ирсн äмтн махлагъан авцхачкв; орсмуд болн хальмгуд. Дендä чинънджәнä).

Хонъгър: (ордж ирсн äмтнүр) Та, ягъдж йовцхahмт?

Олн-äмтн: (Цугъар) Бидн—тана цегт бичгдхär ирүвдн. Автн... бидн эврән буута, мөртäвдн... Харнъгъугъасн гетлхин төлä, цагъачудиг дархин төлä—чидлән цусан хääрлхн угавдн... Хонъгър—тана нер дахнавдн.

Хонъгър: (Дотран үүмäd, öрвäd) Мини нерн биш... Би, большевикүдин партин захин нег цеггчнв... Мини нерн биш... Та, Ленинä—Сталинä партиг дахдж, Ленин—Сталин хойриг дахджаснтн эн! (Омгтагъар) Ленин, Сталин!.. Хальмг теегин орсмуд—хальмгудиг үзит! Та хойр Москвaд болв чигн, та хойр үүнд öөрхид, ман дунд, мана зүркнд бääнäлт... Öргн ик Орс нутгин газр болгънас иигдж олн äмтн босдж йовнa... Ленин, Сталин! Эдн-танан дахдж босджацхана (гаран öөдән öргчкв) мана Ленин Сталин хойр мөнъкинд менд болтха!

Олн äмтн: (цугъарн) Мана Ленин Сталин хойр мөнъкинд менд болтха! (Ик түргнär орс красноармеец орад ирв (Хонъгърур).

Красноармеец: Ворошиловас—танд! (бичг öгв).

Сергиенко: Климент Ефремович... луганск кöдлмшч...

Хонъгър: Сән! Бичгән делгäd, умшв сән! (Цугъар Хонъгърур хäläлдäд күлäv) Гашун станц деер, 10-гч Улан Цеггин толгъач Ворошилов гидг күн Сталинä даалгъврар ирдж... Сталин—Ленинä даалгъврар Ахшд ирдж...

Олн äмтн: Ворошилов! Сталин Ахшд ирдж! (Дендä тамтpн ишкäd Хонъгърин толгъа теврäd үмсв, ик бaйр-та инäджәнä).

Хонъгър: Маниг цуглрдж ирти гидж... (красноар-
мейцд) Бидн танта йовнавдн!

Олн амти: Ворошиловур! Сталинур! Ленинур!

к о ш г

Редактор *Г. Шалбуров.*
Корректор *Н. Эрдниев.*
Техредактор *П. Швачко.*

Сдано в набор 22 апреля 1940 г. Подписано к печати
26 мая 1940 г. Колич. печ. л. 3,25. Колич. зп. в печ. л.
35.000. Уч.-авт. л. 2,5. Тираж 21500. Заказ № 916.
Уполн. Главлита № А. Н. — 970.

Типография № 1 НКМП, г. Элиста

Уннь 2 арслнь

Дерин (2003)

ДЕНДÄН АЙС
(Сусеев Аксен)

В ПОИСКАХ СЧАСТЬЯ
(пьеса)

на калмыцком языке